

Periodiek

Historische Kring Maarssen, 47^e jaargang
nr. 3 - 2020

MET O.A.:

MEER OVER
MUURTOOI
CHOLERA IN
MAARSSSEN

DE ZESTIEN
MOLENAARS

van de verdwenen
Zuilense korenmolens

Voor erkend schareelvees

Slagerij
Dorresteyn
sinds 1882

Nassastraat 4
Tel. 0346 - 561219
Maarssen

RADIO - T.V.
ELECTR. HUISHOUDELIJK
+ VOORDEEL + VAKMANSCHAP
+ KWIEKE SERVICE

radio en t.v. speciaalzaak

elektron

Nassastraat 9-11,
3601 BA Maarssen
telefoon: 0346-562081

Bij ons is iedereen welkom
waar de fiets ook vandaan komt.

Nassastraat 99, Maarssen
Telefoon: 0346-760760

info@honigtweewielerspecialist.nl
www.honigtweewielerspecialist.nl

f VOLG ONS OP FACEBOOK
WWW.FACEBOOK.COM/HONIGTWEEWIELERSPECIALIST

VAN VREDENDAAL & ZN
aannemersbedrijf restauratiewerken

anno 1911

Harmonieweg 1 3603 BN Maarssen

info@vanvredendaalenzn.nl 0346 561356
www.vanvredendaalenzn.nl 06 12 961 465

colofon

Opgericht op 11 september 1972, opgenomen in het verenigingenregister bij de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Utrecht en Omstreken onder nummer 301763120000.

Voor informatie en contact met HKM:

Website www.historishekringmaarsse.nl en
e-mail: secretaris@historishekringmaarsse.nl

Interim bestuur:

Hans Kuijl, voorzitter
Rob Franse, vicevoorzitter
Arie van Ginkel, secretaris
Postbus 90, 3600 AB Maarssen, tel.: 0346-564168
e-mail: secretaris@historishekringmaarsse.nl
Ronald van Tongeren, penningmeester
Hans van Bommel, Bert de Ruiter

Ledenbeheer:

Jantien de Ruiter, e-mail: ledenbeheerhkm@ziggo.nl tel.: 0346-563599

Ereleden:

Mevr. G.M. Willekes-van Putten (24-02-2000),
J.H. Sagel (22-02-2001), B. de Ruiter (21-02-2002),
mevr. M.C. Hatzmann-Scheltema (23-02-2006),
B. Visschedijk (26-02-2009), mevr. A. Wolters-Dekkers (03-03-2011),
H. Blaauw (06-03-2014)

Leden van verdienste:

Drs. W. Smits (10-02-1994), mevr. A.P. van Haaften-van Rijswijk
(26-02-2015), mevr. R. Tjhuis (10-03-2016)

Redactie Periodiek:

Jan Simonis (voorzitter), Arjan van Wee (secretaris), Piet Gentenaar,
Nelleke Hendrikse, Bert de Ruiter, Ria Tjhuis.

Kopij zenden aan: Jan Simonis, e-mail:
bestuur4@historishekringmaarsse.nl

Voor verkoop losse nummers: Bert de Ruiter, N. Maesstraat 6,
tel. 0346-563599

Lidmaatschap:

Het lidmaatschap kost € 15 per jaar. Opzeggen kan alleen vóór het einde van het kalenderjaar. Voor meer informatie en aanmelden als lid van de Kring zie de website of neem contact op met Jantien de Ruiter, Nic. Maesstraat 6, 3601 DR Maarssen, tel.: 0346-563599 en e-mail: ledenbeheerhkm@ziggo.nl
Eventuele stortingen op ons rekeningnummer
NL93INGB0002907376 t.n.v. Penningmeester HKM.

Vormgeving en productie:

Topic Creatieve Communicatie, Wierden

inhoud

- 83 Colofon en Inhoud
- 84 Kringnieuws
- 85 Meer over muurtooi
- 93 Franz Schlesinger toch getraceerd
- 97 De zestien molenaars van de verdwenen
Zuilense korenmolens
- 105 Marcel Blekendaal, polderwachter, leert
ons écht kijken
- 108 De wandeling van De Pijper in 1916,
een terugblik Deel 10
- 110 Cholera in Maarssen
- 116 Nieuwe boeken in de bibliotheek van de
HKM
- 118 Uit de Oude Schoenendoos Deel 83

op de cover

Het behangselschilderij van Elsenburg uit 1792 door
Jan Buiteveld uit Sneek

Kringnieuws

Het overnemen van artikelen en afbeeldingen zonder toestemming van de redactie is niet toegestaan. De inhoud van de artikelen is voor verantwoording van de auteur. U kunt kopij voor het volgende nummer inleveren vóór 15 september 2020.

De Historische Kring Maarssen heeft al het mogelijke gedaan om de eventuele rechthebbenden op beeld en/of tekst in dit Periodiek te achterhalen. Indien u meent aanspraak te kunnen maken op dergelijke rechten, verzoeken wij u contact op te nemen met het bestuur via de secretaris.

Activiteiten najaar 2020

Bij het ter perse gaan van dit nummer hebben we nog te weinig zicht op mogelijkheden die de coronamaatregelen bieden voor het organiseren van lezingen e.d. Zodra er duidelijkheid is, laten wij u dit via e-mail ACTUEEL direct horen. Vanzelfsprekend staat deze informatie dan ook op onze

website www.historischekringmaarssen.nl. Heeft u vragen of opmerkingen: mail of bel met onze secretaris Arie van Ginkel via secretaris@historischekringmaarssen.nl of 0346-564168

Schenkeningen

Van de heer Schouten ontvingen we een fotoalbum van de bouw van het autobedrijf Accuraat in Bisonspoor. Via mevrouw Tilstra-Graafland uit Utrecht ontvingen wij van haar zus mevrouw Ali-da Martje Graafland uit Spanje een schilderij van de Schippers- en de Herengracht (1969) geschilderd door hun vader Jacob Graafland, geboren 13 maart 1903 te Haarzuilens. Han Brinkhof schonk ons twee ingelijste afbeeldingen van de buitenplaats Bagatelle en tevens 85 kalenderbladen van Anton Pieck. Van de familie Van Houten kregen we drie grote boeken met Katholieke Illustraties. Alle gevers hartelijk dank. ●

Penningmeester Jan Kees Plomp overleden

Begin juni bereikte ons het droeve nieuws dat Jan Kees Plomp, onze tweede penningmeester, op 1 juni is overleden. Wij hadden hem einde 2018 weten te strikken om, na een jaartje inwerken als tweede penningmeester, de functie volledig te gaan vervullen. De zittende penningmeester bleef daarom nog een jaar langer in functie. Van al deze plannen is niet veel terecht gekomen. Na verschillende klachten bleek het plotseling allemaal heel snel te gaan. Een acute ziekenhuisopname leverde het ultieme bewijs van een zeer slechte prognose.

Wij hebben Jan Kees leren kennen als een aimabele, sportieve en goedlachse man; betrokken bij zijn vrouw en kinderen en met een brede belangstelling. Zo was hij bezig met het beschrijven van de familiegeschiedenis van de familie Plomp en ook had hij een levendige interesse voor de familie Faber van de voormalige gasfabriek. Hij was een vaste bezoeker van het uitgebreide archief van de HKM.

Varen op de plas was een ontspanning voor hem. Hij was betrokken bij hockey, organiseerde een soos en stond midden in het leven. Makelaars en bouwers vormden zijn 'roots'; hij was bedrijfseconomisch en fiscaal onderlegd en hij verrichtte vrijwilligerswerk op de achtergrond. Oud-Zuilen nam een belangrijke plaats in in zijn te korte leven.

Op de middag van 6 juni is hij in gezelschap van een grote erehaag van familie, vrienden en bekenden in Oud-Zuilen ter aarde besteld. Wij wensen zijn vrouw Birthe, zoon Barend met Cindy, dochter Perline en de kleinkinderen veel sterkte toe om dit grote verlies te dragen. Moge Jan Kees rusten in vrede.

Hans Kuijl, voorzitter & Arie van Ginkel, secretaris

Het behangelschilderij 'Elsenburg' in Maarssen

Meer over muurtooi

Reinildis van Ditzhuyzen

Inleiding

Onlangs verscheen een prachtboek over de verdwenen buitenplaats Elsenburg.¹⁾ Op de omslag hiervan is een door Daniël Stoopendaal in 1719 vervaardigde prent van dit huis afgebeeld. Nu hangt sinds september 1997 in het Vechtstreekmuseum in Maarssen een groot achttiende-eeuws behangelschilderij uit mijn bezit dat op deze prent is gebaseerd. Jaren geleden heb ik uitgebreid historisch onderzoek gedaan naar de behangelschilderkunst in het algemeen en de bouw en bewoners van Elsenburg, en hierover gepubliceerd. Sindsdien zijn er nieuwe feiten opgedoken, die ik keurig in mijn 'Elsenburg-archieffje' heb bewaard.

Toevallig wees iemand mij op bovengenoemd boek. Ik was natuurlijk erg nieuwsgierig en kocht het terstond, ervan uitgaande dat het behangsel zou zijn afgedrukt en waarschijnlijk besproken. Helaas was dit niet zo. Op verzoek van de voorzitter van de redactie van dit tijdschrift heb ik nu een 'aanvulling' op mijn vorige Elsenburg-artikel geschreven. Ik behandel hierin eerst het fenomeen muurtooi - in het bijzonder behangelschilderijen - en vervolgens zowel de inmiddels ontdekte opdrachtgever als de kunstenaar van het behangsel Elsenburg.

Achtergrond

In de nazomer van 1983 bladerde ik door een catalogus van veilinghuis Christie's in Amsterdam. Deze was gewijd aan 96 'fine pictures' van de zestiende tot de achttiende eeuw, die op 8 december van dat jaar geveild zouden worden. Mijn oog viel op nummer 6 van de aangeboden kavels: een reusachtig achttiende-eeuws behangelschilderij (afmetingen 270 x 217 cm.), waarop, aldus Christie's, het landhuis Elsenburg in Maarssen,

in 1637 gebouwd door de bekende Amsterdamse architect Philip Vingboons, was afgebeeld (wat niet juist was). Het doek was ongesigneerd en daarom was het veilinghuis vaag over de kunstenaar: hij zou afkomstig zijn uit de '*Kring rond Jurriaan Andriessen*'. Op de bijbehorende foto was het doek afgebeeld. Ik zag een elegant landhuis aan de Vecht, enkele spelende kinderen voor het monumentale toegangshek hiervan, een pijprokerende man die vanaf een muurtje toekeek, een hond, twee mannen te paard langs de rivier en wat loslopende schapen.

Een goede vriend - kunsthistoricus van beroep - had het ook gezien en hij zei: '*Dat is een buitenkans. Echt iets voor jullie nieuwe huis!*' We zouden namelijk in een groot negentiende-eeuws huis met hoge en brede muren gaan wonen, en zo'n groot behangsel zou daar natuurlijk prachtig staan. Kort en goed, ik ging naar de veiling en kocht het doek, voor het zelfgespaarde bedrag van vierduizend gulden plus 18% opgeld = f 4.640,00. Ik heb er geen seconde spijt van gehad.

Het enorme schilderij kwam in de eetkamer te hangen en werd tijdens etentjes een geliefd onderwerp van gesprek (zie afbeelding 1 op de volgende pagina). Wie woonde er? Wie schilderde het? Bestaat dit landhuis nog? Waar ligt het eigenlijk? Waarom was dit schilderij zo groot? Mede door deze gesprekken raakte ik steeds nieuwsgieriger. Omdat ik historica ben - géén kunsthistorica dus, ofschoon ik daar telkens voor word aangezien -, had ik meteen allerlei historische vragen: Wie liet Elsenburg bouwen? Wanneer? Wie hebben er gewoond? Wat is een behangelschilderij eigenlijk? Uiteindelijk ging ik aan de slag en schreef een uitgebreid geïllustreerd artikel over het huis Elsenburg en zijn eigenaren dat in 1984 in het Jaarboek van het Centraal Bureau voor

Het behangelschilderij van Elsenburg uit 1792 door de Sneker schilder Jan Buiteveld (1747-1812). In bruikleen gegeven door Reindis van Ditzhuyzen aan het Vechtstreek Museum te Maarssen. Foto: Carlo de Meyer.

Genealogie in Den Haag werd geplaatst.²⁾ Enige jaren later vroeg de Historische Kring Maarssen of de tekst van dit artikel in het tijdschrift van de Historische Kring mocht worden afgedrukt én of ik op basis ervan een lezing wilde geven in het Museum van Maarssen. Aldus geschiedde. Ik hield een voordracht voor een zeer belangstellend en betrokken gehoor. Bovendien had ik inmiddels nog wat onderzoek verricht en zo kon mijn artikel enigszins aangepast en aangevuld met nieuwe ontdekkingen in het tijdschrift van de Historische Kring verschijnen.³⁾

Inmiddels vroegen ook andere verenigingen en instellingen mij over dit onderwerp een voordracht te geven. Aanvankelijk had ik, omdat het Bureau voor Genealogie vooral in de bewoners en hun families was geïnteresseerd, mijn onderzoek daartoe beperkt. Door deze onverwachte belangstelling kwamen andere vragen bij mij op zoals: wie is de schilder van het doek? 'Kring rond Juriaan Andriessen' is immers wel erg vaag. Wie is de opdrachtgever? En inderdaad: wat is een behangelschilderij eigenlijk? Inmiddels zijn de eerste twee vragen beantwoord. Er is enkele jaren geleden namelijk door een expert uitputtend onderzoek naar gedaan. Het resultaat zal ik verderop in dit artikel verklappen.

Vormen van muurtooi

Eerst zal ik de derde vraag beantwoorden: wat is een behangelschilderij? Kort gezegd is het een vorm van muurtooi. Dit mooie woord is mij met de paplepel ingegoten, want zo heette een winkel in Arnhem waar ik als kind elke dag op weg naar school langsfietsde: 'Kunsthandel Muurtooi'. Traditioneel tooien wij met graagte onze muren: met behang, met verf in al dan niet opvallende kleuren. En dan hangen we er ook nog schilderijen, posters, ingelijste foto's en nog veel meer op. Heel vroeger was dit niet zo. Onze muren werden in de loop der eeuwen wel opgesmukt – en dan met name door adel en vorsten want die hadden het geld daarvoor – maar op andere manieren. Laten we beginnen met de tapisserie, ook wandtapijt genoemd.

1. Tapisserie

In de middeleeuwen waren vorsten niet honkvast: zij trokken rond in de gewesten waarover zij heersten. Steeds namen zij reusachtige muurkleden mee die in de hoge, grote zalen van hun burchten en kastelen werden opgehangen. Want het was daar koud, bitterkoud. En vochtig. Daarom namen die vorsten telkens ter isolatie zulke kleden, doorgaans van wol en zijde, mee. Ook tijdens krijgstochten gebeurde dat: de eigen

vertrouwde wandkleden van de vorsten hingen dan in de grote tenten waarin zij in oorlogstijd verbleven. Voor het meesjouwen, ophangen en bij vertrek weer oprollen van al die muurtooi zorgden speciaal aangestelde dienaars. In Italië was het minder koud en daarom versierde men de muren van de palazzi (privé-paleizen) daar ook graag met fresco's. In de wandkleden waren figuren of voorstellingen ingeweven. De techniek werd legwerk of tapisserie genoemd. Zo werden de vorstelijke verblijfplaatsen niet alleen warm gehouden, maar ook versierd.

Statussymbolen

Maar de kleden hadden nóg een functie. Ze waren niet alleen handig en nuttig, ze straalden ook de rijkdom en de macht uit van hun bezitters, wereldlijke en kerkelijke vorsten, en waren daarmee belangrijke statussymbolen. Wandkleden waren immers ontzaglijk kostbaar, zowel door de gebruikte materialen als door de lange tijd dat het weven ervan duurde. Ook moest je 'kartons' hebben, oftewel een patroon. En die had je natuurlijk het liefst van een bekende en vaardige schilder, die naar wens van de opdrachtgever de voorstellingen – doorgaans belerend of godsdienstig – tekende. Daar kwam bij dat je stevast een hele serie moest kopen, als je alle muren van de belangrijkste vertrekken wilde vullen. Series van tien of vijftien wandkleden waren daarom geen zeldzaamheid. Zo bestelde Paus Leo X in 1515 een reeks van tien tapisserieën over de Handelingen der apostelen naar kartons in renaissancestijl van de befaamde schilder Rafaël van Urbino (1483-1520). Ze waren bestemd voor de Sixtijnse kapel en zijn er nog steeds te zien. Vijf jaar later, in 1520, liet keizer Karel V in Brussel een – zeer beroemd geworden – serie van negen kleden maken naar het Rad van Fortuin met afbeeldingen van deugden als wijsheid, matigheid, sterkte en standvastigheid.

Zo bestond vanaf de elfde eeuw een bloeiende muurkleed-industrie, vooral in de Zuidelijke Nederlanden. Beroemde kunstenaars, zoals later Pieter Paul Rubens (1577-1640), ontwierpen de voorstellingen. Maar nog tijdens zijn leven ging deze kunstnijverheid achteruit. Het was dan ook wel erg duur.

Rijke burgers in ons land kozen inmiddels een andere vorm van muurtooi. Hun statige huizen hadden doorgaans hoge betimmeringen (driekwart van de kamerhoogte) met daarboven een witte pleisterlaag. Zulke kale muren liet men vaak met floers (velours, fluweel) of trijp bespannen. In ons land zijn diverse musea, voornamelijk landhuizen en kastelen fraaie voorbeelden hiervan te zien. Maar toen kwam een andere vorm van muurbespanning in de mode: goudleer.

2. Goudleer

Goudleer werd een gewilde manier van muurtooi, maar was alleen weggelegd voor de zeer welgestelden. Het maken van goudleer was een oude ambachtelijke kunst. Het bestond uit aan elkaar genaaide, rechthoekige leervellen van circa 75 x 65 centimeter, bedekt met zilverfolie. Hierover kwam een vernis die voor een goudachtige oppervlaktekleur zorgde. Het patroon werd er aanvankelijk in geperst, later erop geschilderd. Het gebruikte leer kwam van kalfs-, schapen- en geitenhuiden. Dit bewerken van leer tot muurtooi begon in Libië en werd vervolgens via de Moren naar Spanje (Cordoba, Andalusië) gebracht. Kooplui uit de Nederlanden - altijd te porren voor nieuwe handelswaar - zagen hier wel brood in. Aanvankelijk bestelden zij goudleer in Spanje en verkochten het in binnen- en buitenland. In de zeventiende eeuw begonnen zij in eigen land ook goudleer te maken. Weldra liepen de zaken zo goed, dat ze over de hele wereld verkochten. In de zestiende eeuw hadden ze vooral in Mechelen gewerkt, maar vanaf 1612 gebeurde dit ook in Amsterdam. In die tijd waren hier veel leerlooierijen, gesitueerd – zoals de namen ook zeggen – in de Huidenstraat, Runstraat, Looierstraat en Looiersgracht. Looi is fijngemalen eikenschors of run waarmee men leer bewerkt. Deze looierijen leverden de vellen (vooral van het kalf), die met speciale stoffen geloooid waren: een jaar of langer hadden ze in kuipen met de looistof gelegen, zodat het leer eeuwenlang in goede staat bleef. Ons goudleer werd wereldberoemd: het werd geleverd aan de Tsaar van (toen) Moscovië, de keizers te Praag en Wenen, de koningen van Denemarken en Zweden, en ook aan onze eigen prins Frederik Hendrik van Oranje. In de tweede helft

Zeventiende-eeuws interieur met goudleerbehang door Pieter de Hooch rond 1665. Bron: Wikimedia.

van de zeventiende eeuw begon ook de haute volée oftewel de rijke elite haar stads- en buitenhuizen op te smukken met goudleerbehang (zie afbeelding 2). Er was echter erg veel concurrentie tussen de goudleerproducenten. Daar kwam nog iets bij: er was inmiddels weer een nieuwe vorm van muurtapij ontstaat: het kamerbehangselschilderij.

3. Behangselschilderij

Als goedkope imitatie van wandkleden begon men namelijk aan het einde van de zeventiende eeuw neteldoek of dichtgeweven linnen te beschilderen met fraaie decoraties. Deze doeken hadden dezelfde afmetingen als de muurkleden en werden daarom doorgaans als vast onderdeel van een

kamerdecoratie in een lijst in de betimmering vastgezet.

Er waren drie categorieën:

- idyllische landschappen en geromantiseerde taferelen uit het buitenleven;
- ornamenten (bloemslingers, linten, grauwschilderingen zonder natuurlijke kleuren (grisailles), ook grauwtjes of witjes genoemd);
- Bijbelse of allegorische voorstellingen.

Het zogenaamde behangselschilderij werd in korte tijd razend populair. Zozeer dat het in de achttiende eeuw een massa-artikel was geworden. Er ontstonden speciale behangselfabrieken in Amsterdam, Leiden, Leeuwarden (1734-1778) en een heel beroemde in Hoorn (1777-1826), die

verschillende schilders in dienst hadden. In deze ateliers werden behangsels in serie vervaardigd, overigens meestal ongesigneerd.

En zo stopte uiteindelijk de goudleermode. In tal van stads- en landhuizen werd goudleer verwijderd, vaak om te worden vervangen door de nieuwe rage: het behangselschilderij. De klanten konden zelf de gewenste voorstelling kiezen aan de hand van ontwerpen. Voor een complete

opdracht een serie van acht behangsels te maken voor zijn huis aan de Amsterdamse Herengracht 94. Op één ervan liet hij zijn buitenhuis afbeelden. (Helaas is de verblijfplaats hiervan onbekend). De minder welgestelden konden zich zo'n kostbaar behangsel natuurlijk niet veroorloven. Maar er waren dus wel alternatieven: het al genoemde floersbehangsel van voorbehandeld linnen bijvoorbeeld, ook velours bespanning genoemd.

Het zogenaamde behangselschilderij werd in korte tijd razend populair. Zozeer dat het in de achttiende eeuw een massa-artikel was geworden.

'kamer in het rond', doorgaans met zo'n vier grote doeken, betaalde men voor fabrieksexemplaren tussen de f 300,00 en f 400,00. Ter vergelijking: de schilder zelf verdiende per week ongeveer drie gulden. Men kon ook op bestelling behangsels naar wens laten maken, maar dan was je wel beduidend meer geld kwijt: tussen de f 1.000,00 en f 1.500,00.

De behangselproductie werd dus bijzonder populair. Vooral bewoners van Amsterdamse grachtenhuizen bestelden graag een serie voor de 'pronkkamer'. En als ze dan zoals velen hunner een eigen buitenplaats hadden, dan lieten zij dit huis soms in de serie afbeelden. Deed Jan de Witt, de man die Elsenburg erfde van zijn puissant rijke vader, dat ook? Hij trouwde in 1779 en ging wonen op de Amsterdamse Herengracht 524. Geld had hij genoeg: in 1780 kocht hij het huis Somerbergen naast Elsenburg en in 1784 ook nog het huis Diependaal achter Elsenburg. Maakte het Elsenburgpaneel deel uit van een vier- of vijfdelige serie voor een 'kamer in het rond' in zijn Amsterdamse grachtenhuis, zodat hij hiervan thuis kon genieten en natuurlijk ook mee pronken? Vele gefortuneerde Amsterdammers bestelden immers een hele serie panelen, zoals Stephanus de Clercq (1747-1819). Kort nadat deze in 1796 de buitenplaats Rupelmonde aan de Vecht had gekocht, gaf hij de behangselfabriek van de Vaderlandsche Maatschappij van Reederij en Koophandel te Hoorn

Papieren exemplaren noemde men veloutébehang. Het dessin werd er met handdrukblokken ingedrukt.

Door economische problemen neemt vanaf het eind van de achttiende eeuw de armoede in ons land toe. Talloze buitenhuizen worden in ons hele land zonder pardon gesloopt, ook aan de Vecht. Elsenburg moet er ook aan geloven.

De armoede alsook de afbraak van veel landhuizen maakt dat de belangstelling voor het laten maken van grote, dure behangsels afneemt. Maar dit komt vooral ook door alweer een nieuwe vorm van muurtooi. Het was te voorspellen: de mensen willen met hun tijd meegaan en telkens iets nieuws, iets modieus, iets wat anderen ook hebben. En dan gooien ze graag hun oude spullen weg. Het is dan ook niet verwonderlijk, dat zoveel kamerbehangsels verdwenen zijn. Maar het doek van Elsenburg is gebleven!

Er is nóg iets gebleven, of liever teruggekeerd en wel het unieke, o zo Nederlandse ambacht van geschilderde behangsels. De 'behangkunstenars' Marcelo Gimenes en Jaap Snijder hebben dit vak na ruim 200 jaar nieuw leven ingeblazen. In hun atelier vervaardigen zij in opdracht geheel met de hand geschilderde behangsels in een hedendaagse stijl, net als in de zeventiende en achttiende eeuw. Zij noemen hun werken 'een contemporaine versie van de historische voorgangers.'

4. Papierbehang

Als laatste vorm van muurtooi is papierbehang te noemen. Sinds de zestiende eeuw is dit bekend. Het bestond uit papiervellen, waarop met sjablonen en verf decoratieve dessins waren geschilderd. Rond 1750 vernieuwde deze nijverheid zich: men plakte zestien vellen aan elkaar tot een rol van zo'n 8,5 meter. Maar een halve eeuw later, in 1799, kwam een heuse doorbraak: de Fransman Louis Robert construeerde een machine waarmee 'papier zonder eind' kon worden geproduceerd. Het aan elkaar plakken was dus niet meer nodig. Door de moderne machinale productie werd papierbehang een massaproduct dat goedkoop was en daarom goed verkocht werd. Het had tot gevolg dat vanaf ongeveer 1825 vrijwel alle andere bespanningsmaterialen waren verdwenen. En zo was voor de eens zo bloeiende behangselnijverheid voortaan geen emploti meer. Talloze nu ouderwets gevonden behangsels werden verwijderd en eindigden roemloos op zolder of – nog erger – op de vuilnisbelt. Gelukkig is het schilderij van Elsenburg door toeval of een andere reden, wie zal het zeggen, bewaard gebleven.

Kunstenaar

En dan nu de antwoorden op de eerste en tweede vraag: wie was de kunstenaar en wie de opdrachtgever van het Elsenburgbehangsel, c.q. voor welk huis was het bedoeld?

Toen ik mijn artikel over het Elsenburg-behangsel schreef (1984), was de kunstenaar niet bekend. De deskundigen van veilinghuis Christie's wisten het evenmin. Ze gokten en schreven in de catalogus *'Kring rond Jurriaan Andriessen'*. Wat de opdrachtgever betreft: ikzelf ging ervan uit dat de toenmalige eigenaar Jan de Witt dat zelf was. Maar toen kwam de 'Sneekoloog' Sytse ten Hoeve (1945-2016), tot 2005 directeur van het Fries Scheepvaartmuseum in Sneek, met nieuwe ontdekkingen. Niet alleen onthulde hij de werkelijke kunstenaar, ook over de opdrachtgever ontwikkelde hij een andere, plausibeler theorie. Na uitgebreid onderzoek naar het leven en werken van de Sneker schilder Jan Buiteveld (1747-1812) kwam hij tot een verrassend en interessant resultaat.⁴⁾ Volgens Ten Hoeve is het namelijk deze kunstenaar die het behangsel 'Elsenburg' schilderde.

Wie was Buiteveld? Hij was een geboren en getogen Sneker en werkte in deze stad. Zijn beroep wordt aangeduid als respectievelijk Fyn Schilder, Peintre en bâtiment (mogelijk huisschilder) en konstschilder. Hij was tamelijk vermogend (kocht viermaal een huis) en opvallend productief. Hij schilderde een flink aantal behangsel schilderijen met voorstellingen van dorpen, buitenplaatsen, pastorale, religieuze en Bijbelse scènes, alsook bloem- en schoorsteenstukken, die allemaal, gedeeltelijk in kleur, in zijn artikel zijn afgebeeld. Helaas is veel van Buitevelds werk verloren gegaan, zoals gebruikelijk meestal door afbraak van de betrokken panden en/of door de vervanging van zulke schilderstukken door een modernere vorm van muurdecoratie.

Ten Hoeve ontdekte dat deze Sneker kunstenaar zich in een intellectueel patriottisch milieu bewoog. Terzijde zij opgemerkt dat ook Jan de Witt, eigenaar en bewoner van Elsenburg, de anti-Oranje, patriotse zaak was toegedaan. In 1795 waren de patriotten ook in Friesland aan de winnende hand en mogelijk om deze reden kreeg Buiteveld rond deze tijd de opdracht om een geschilderd schoorsteenstuk voor de Sneker Raadkamer te maken. Ook lieten de patriotten in de kleine Raadkamer een gedenkbord voor de Oranjeprinses Henriëtte Catharina van Nassau (1637-1708), Ereburgeres van de stad, verwijderen.

Maar zoals Ten Hoeve duidelijk maakt, zal ook Jan Buiteveld zoals zoveel andere behangsel schilders voor zijn Elsenburgpaneel niet de in die tijd zeer lange, omslachtige en kostbare reis naar deze buitenplaats hebben ondernomen om ter plekke schetsen te maken. Voor hem was het bekende boek van de Amsterdammer Daniël Stoopendaal (1662-1726) het ideale voorbeeld. Dit monumentale plaatwerk, voluit *'De zegepraalende Vecht, vertoonende verscheidene gesichten van lustplaatsen, heeren huysen en dorpen, beginnende van Utrecht en met Muyden besluitende'* (1719, herdrukt 1790) bevat tientallen naar de natuur getekende prenten van buitenplaatsen aan de Vecht van de hand van deze prentkunstenaar en graveur. Buiteveld heeft voor zover bekend in ieder geval minstens drie van diens gravures gebruikt als voorbeelden voor geschilderde behangsels van zijn hand: Nieuwerhoek (Loenen),

Het huis van de opdrachtgever van het behangschilderij van Elsenburg te Sneek uit 1783. Bron: Wikimedia.

Vijverhof (Nieuwersluis) en Elsenburg (prent nr. 14 in Stoopendaals boek). Overigens werden meer kunstenaars geïnspireerd door Stoopendaal. Wie kent niet de schoolprenten van de historieschilder en illustrator J.H. Isings (1884-1977)? Ook deze kunstenaar bekeek Stoopendaals gravures nauwkeurig en maakte van één hiervan een aquarel, die hij vervolgens gebruikte voor zijn beroemd geworden schoolplatencollectie. In 1956 maakte hij voor de bekende schoolboekenuitgever Wolters-Noordhoff te Groningen een schoolplaat van Elsenburg, getiteld 'Een buitenplaats aan de Vecht'.⁵⁾

Opdrachtgever

En nu de laatste vraag: Wie liet Elsenburg schil-

deren? En waar hing het doek? Volgens Sytse ten Hoeve waren zowel de behangsels Nieuwerhoek en Vijverhof alsook Elsenburg bedoeld voor het in 1783 gebouwde monumentale herenhuis Kleinzand 10 te Sneek (zie afbeelding 3). Opdrachtgever tot de bouw hiervan was het echtpaar Berend Wybes Wouters, olieslager, overleden 1818, en Jantje Izaäks Hulshoff. In 1792 breidden zij hun huis aan de achterkant uit met een grote, prachtig ingerichte ontvangstzaal. Deze werd fraai gedecoreerd, onder andere met vijf grote behangschilderijen, die alle muren bedekten. Een heuse 'kamer in het rond' dus. Op twee behangsels waren respectievelijk een gezicht op Montfoort (naar een gravure van J. Spilman van 1774) en (waarschijnlijk) Nederhorst den Berg te zien. De drie andere behangsels waren Buitevelds bovengenoemde panelen van Nieuwerhoek, Vijverhof en dus Elsenburg. Het behangsel van Vijverhof (240 x 260 cm.) bevond zich sinds 2009 overigens ook als bruikleen in Maarssen, en wel in de burgemeesterskamer op Goudestein (zie afbeelding 4). Later is het teruggegeven aan de bruikleengever. Waar het schilderij zich nu bevindt is niet bekend. Ten Hoeve erkent volmondig dat bij het toeschrijven van ongesigeneerde werkstukken aan een schilder '*de grootste voorzichtigheid moet worden betracht*'. Zeker, Buiteveld gebruikte voorbeeldprenten en werd daardoor beïnvloed. Daarom moet zijn schildertrant het uitgangspunt zijn. Maar ook kwaliteit speelt een rol, schrijft Ten Hoeve, die een zeer groot aantal van Buitevelds werken heeft bekeken, onderzocht en besproken, '*want zijn gesigeneerde stukken laten duidelijk zien dat hij (Buiteveld) in de decennia rond 1800 in Sneek en de Friese Zuidwesthoek de primus inter pares was.*'

En zo is dankzij deze onvermoeibare Sneker speurder het raadsel van zowel de maker als de koper van het behangschilderij van Elsenburg opgelost.

Tot slot

Na mijn koop van het Elsenburgbehangsel las, schreef en sprak ik dus over het voor mij tot dan toe onbekende fenomeen van de behangschilderkunst. Mijn belangstelling was gewekt en – ja zeker – ik werd een verzamelaar van muurtooi.

Het behangselschilderij van Vijverhof op de burgemeesterskamer van Goudestein. Deze foto met oud-burgemeester Mirjam van 't Veld en Hans Ringeling, oud-voorzitter van het Vechtstreekmuseum, is gemaakt in april 2009 bij het tekenen van de bruikleenovereenkomst inzake het schilderij tussen museum, gemeente en eigenaar.

Maar dan wel van een speciale soort, namelijk van tooi die vast in, op of aan de muur zit. Ik bedoel daarmee onder andere behangselschilderijen, goudleer, grauwtjes, historisch papieren behang, supraportes of bovendeurstukken. Mijn verzameling begon dus door de koop van het Elsenburgbehangsel. Enige tijd later kon ik door toeval een tweede muurdecoratie bemachtigen: een stuk zestiende-eeuws goudleer. En zo begon dankzij de verdwenen buitenplaats Elsenburg te Maarssen mijn 'collectie'. Deze blijft echter klein, want ik verzamel wegens plaatsgebrek slechts één exemplaar van elke vorm van muurtooi. Het reusachtige behangselschilderij is om die reden verhuisd naar de plek die het afbeeldt: het hangt als langdurig bruikleen in het Vechtstreekmuseum te Maarssen, op een steenworp afstand van (ooit) huize Elsenburg. ●

Noten

- 1 Jan Simonis, Jaap Kottman, Hans van Bommel. Elsenburg, De Verdwenen Buitenplaats. Het Ontstaan van het Buitenleven aan de Vecht. Uitgeverij Verloren, Hilversum 2020.
- 2 R.E. van Ditzhuyzen. 'Het huis Elsenburg aan de Vecht en zijn eigenaren (1637-1813)'. In: Centraal Bureau voor Genealogie en het Iconografisch Bureau. Jaarboek deel 38. Den Haag 1984. 176-199.
- 3 Tijdschrift Historische Kring Maarssen, juni 1993, 20ste jaargang nr. 1, p. 1-22.
- 4 Sytse ten Hoeve. Jan Buiteveld (1747-1812), een Sneker decoratieschilder. In: De Vrije Fries. Jaarboek 2009. 117-164.
- 5 Zie hierover: De Geschiedenis Gekleurd. Historie – schoolplaten – J.H. Isings. Catalogus tentoonstelling Centraal Museum Utrecht 1982.

Franz Schlesinger toch getraceerd

Wally Smits

In het themanummer van het Periodiek (mei 2020) over de Vechtstreek in de Tweede Wereldoorlog schreef ik een artikel over de Stolpersteine aan de Schippersgracht en de Langegracht in Maarssen. Ik suggereerde daarin dat een voor mij toen onbekende Maarssenaar, Franz Günther Schlesinger, de oorlog wel eens overleefd kon hebben. Na verder onderzoek bleek mijn vermoeden juist te zijn. Ik heb gebruik gemaakt van de gegevens die op kampkaarten van concentratiekampen van Franz zijn genoteerd. Hoewel hij ze niet helemaal 'eerlijk' heeft ingevuld, kon ik met die gegevens wel reconstrueren waar hij vandaan kwam en ook wat zijn ouders deden. Hieronder volgt zijn geschiedenis.

Naar Nederland

Franz werd geboren in Berlijn op 19 oktober 1923. Zijn Joodse ouders waren advocaat Hans en moeder Charlotte. Al heel vroeg had Franz door dat zijn toekomst niet in het antisemitische Duitsland van Hitler lag. Na het afronden van zijn gymnasiumopleiding besloot hij naar Nederland te gaan. Hij belandde eerst in Dordrecht aan de Stooplaan 11. Op 17 januari 1941 zien we hem verschijnen bij de Afdeling Bevolking van de Gemeente Maarssen. Hij was nog geen 18 jaar, alleen in een vreemd land, midden in een oorlog die door zijn vaderland was begonnen. Hij schreef zich in bij de gemeente en liet bij het onderdeel Geloof een kruisje zetten in het vakje Nederlandsch Israëlieten.¹⁾ Hij ging op kamers wonen op de Schippersgracht nummer 24. Even verder op de gracht, op nummer 13, kwam in september 1941 Frits Blau met Joodse vrouw en dochter wonen. Frits kwam van het Zandpad nummer 7b en liet een kruisje zetten bij Rooms-Katholiek. Het kan zijn dat hij echt katholiek was en dat hij dacht dat zijn kind en vrouw dus half-Joods zouden zijn en aan de anti-Joodse maatregelen zouden ontkomen. Het heeft hen echter niet kunnen baten. Zondag 2 augustus

1942 werd het gezin Blau opgepakt en afgevoerd. Het is opvallend dat Franz niet tegelijkertijd is opgepakt. Hij was de enige in de lijst van nieuwe inwoners waar nota bene expliciet het vakje Nederlandsch Israëlieten was aangekruist. Voelde hij onraad? Vermoedelijk is hij toch ondergedoken bij Joodse vrienden in Utrecht. Pas op 7 oktober 1942 kwamen de mensen van de Einsatzstab Rosenberg, een organisatie die de inboedel van door Joden verlaten woningen in beslag nam en naar Duitsland transporteerde, de kamer van Franz inventariseren. Het was een schrale oogst: *'3 overgordijnen, 1 hanglamp, 9 Wandbilder, 1 Bürolampe, ..., 1 Ledertasche, Schreibger't, 1 Handkoffer ..., 1 Schachbrett, ... 1 Divan, Kleider, Handshuhe'* met een gezamenlijke waarde van naar schatting 25 gulden. Helaas voor de heren Bakker en Berends van de Einsatzstab zei de hospita, mevrouw Van der Dusse-Leest, dat de spullen van haar waren en niet van Franz. Deze was en bleef weg; ook voor mijn onderzoek. Hij schijnt iets te maken te hebben gehad met de Utrechtse Joodse rechtenstudente Truus van

Franz gaf aan *Dreher*

(machinebankwerker)

te zijn en redde zo zijn leven.

Lier, die al vroeg lid werd van de Amsterdamse studentenverzetsgroep CS-6. Zij schoot op 3 september 1943 de Utrechtse NSB-hoofdcommissaris van politie Kerlen dood. Zij vluchtte Utrecht uit maar werd een paar weken later in Haarlem toch opgepakt en afgevoerd naar het concentratiekamp Sachsenhausen. Daar werd zij op 27 oktober 1943 gefusilleerd. Een dag eerder, op 26 oktober 1943, werd Franz in Utrecht gearresteerd; volgens latere gegevens niet vanwege

125 *Holl. jode*

Konzentrationslager Art der Haft: Gef.-Nr. *94722*

Name und Vorname: *SCHLESINGER, FRANZ*

geb.: *19.10.1923* zu: *Berlin*

Wohnort: *Maarsseer bei Utrecht Holland, Schippen-Gracht 14*

Beruf: *Preker* Rel.: *mosaich*

Staatsangehörigkeit: *Holland* Stand: *ledig*

Name des Eltern: *Frans J. Doelman, Berlin - ditsch* *später Tholen* Rasse: *Juden*

Wohnort: *Tholen Charlotte zus. Vogel*

Name der Ehefrau: Rasse:

Wohnort:

Kinder: Alleiniger Ernährer der Familie oder der Eltern:

Vorbildung: *Gymnasium, Fachschule für Metallarbeiter*

Militärdienstzeit: von — bis

Kriegsdienstzeit: von — bis

Größe: *1.75 m* Gestalt: *Kräftig* Gesicht: *rund* Augen: *braun*

Nase: *normal* Mund: *normal* Ohren: *normal* Zähne: *gesund*

Haare: *schwarz* Sprache: *holländisch, deutsch, englisch*

Ansteckende Krankheit oder Gebrechen:

Besondere Kennzeichen:

Rentenempfänger:

Verhaftet am: *26.10.1943* wo: *Utrecht aus Lager Westerbork, 16.1.44 Theresienstadt*

1. Mal eingeliefert: *29.9.44 Auschwitz* 2. Mal eingeliefert: *30.9.44 Th. zu*

Einweisende Dienststelle: *29.10.44 Th. Tholen*

Grund:

Parteilzugehörigkeit: von — bis

Weiche Funktionen:

Mitglied v. Unterorganisationen:

Kriminelle Vorstrafen: *keine*

Politische Vorstrafen: *keine*

Ich bin darauf hingewiesen worden, dass meine Bestrafung wegen intellektueller Urkundenfälschung erfolgt, wenn sich die obigen Angaben als falsch erweisen sollten.

v. g. u. *1* *Franz Schlesinger*

Der Lagerkommandant

KL/42/4-43 300.000

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

STUDIEJAAR 1945-

No. *3921*

De RECTOR MAGNIFICUS verklaart, dat

Mej.
de Heer
als STUDENT is ingeschreven en mitsdien gedurende boven-
heeft tot alle lessen der Rijksuniversiteiten, alsmede tot de daarb-
en verzamelingen.

UTRECHT, den

Handteekening van de(n) ingeschrevene (ne variëtor).

2
10048 - '45 - K 983

Frans Schlesinger op 5 januari 1946 inge-
schreven aan de Universiteit van Utrecht.
Bron gemeentearchief Tholen, collectie
familie Doeleman, doos 16.

hebben om doorsturen te vergemak-
kelijken en bij overlijden de adminis-
tratie op orde te hebben.
Hij arriveerde in Theresiënstadt op
16 januari 1944 en verbleef daar tot
28 september 1944. Daarna werd
hij op transport gesteld naar zijn
volgende bestemming: Auschwitz.
Die negen maanden deed zich in
Theresiënstadt wel iets vreemds
voor. Eind 1943 werden vanuit
Denemarken 900 Joden naar dit
kamp getransporteerd. De Deense
overheid stelde echter wel als voor-

waarde dat hun bestemming door het Rode Kruis
gecontroleerd zou worden. De Duitsers stemden
hiermee in. Nu weten we dat dat slechts uit
propagandistische overwegingen was, maar toen
was iedereen tevreden.

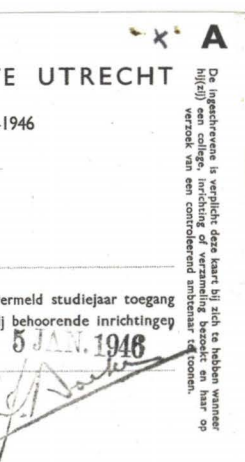
De Duitsers paktten de overbevolking van There-
siënstadt rigoreus aan en transporteerden in de
loop van 1944 velen naar het vernietigingskamp
Auschwitz. Er werden winkeltjes ingericht en
nep-café's opgezet, zodat het net leek of het een
bruisend stadje was. Het bezoek van het Rode
Kruis verliep naar volle tevredenheid en men
rapporteerde dat het allemaal toch wel meeviel.
De opzet was geslaagd; ze waren erin getrap! De

Kampkaart van Franz Schlesinger. Bron arolsen-archives.org

criminele of politieke strafbare feiten (zie afbeel-
ding 1, onderste helft).

De kampen

Na zijn arrestatie is Franz via doorvoerokamp
Westerbork getransporteerd naar Theresiën-
stadt, waar veel kunstenaars en juristen werden
samengebracht. Op zijn kampkaart staan ook de
namen van zijn ouders vermeld met de mededeling
'später (later) Theresiënstadt' (zie afbeelding 1).²⁾
Hoewel de kaart niet voorzien is van de naam van
het kamp, zou het best kunnen dat hij hier al een
kaart kreeg en die mee moest nemen naar zijn vol-
gende bestemmingen. Men moest immers voor de
administratie wel alle gegevens van de gevangene

ÚSTŘEDNÍ KARTOTÉKA — TRANSPORTY.

Osoby došlé do Terezína z různých území

Schlesinger Franz

rodná data *19. 10. 23*

adresa před deportací _____

Deportace na východ: Číslo **Ek - 7500**

dne *28. IX. 1944*

(původní transportní číslo: *881-XXIV/2-*)

3

Transportkaart van Franz Schlesinger van 28 september 1944. Het is duidelijk dat Theresiënstadt in Tsjechië ligt en dat het transport door Tsjechen geregeld werd.

Duitsers maakten tussen 1 en 10 september van het geheel nog een prachtige propagandafilm, waarin via beelden van musicerende en sportende Joden werd getoond dat Hitler het beste met hen voor had. Na afloop van de opnamen werd de gehele filmcrew afgevoerd naar vernietigingskamp Auschwitz...

Gedurende die periode liep Franz dus het risico dat hij afgevoerd zou worden; óf om de overbevolking te bestrijden voor deze propaganda-actie óf (als hij onderdeel van de filmcrew was geweest) naar Auschwitz. Wellicht heeft hier of in een volgend kamp de volgende leugen bij voortduring zijn leven gered. In een rij waarin geselecteerd werd of je linksaf richting de gaskamers ging of rechtsaf richting overleven, gaf een medegevangene hem het advies om bij beroep niet aan te geven dat hij student of iets dergelijks was, maar metaalarbeider. Franz gaf aan *Dreher* (machinebankwerker) te zijn en redde zo zijn leven. Bij het invullen van zijn kampkaart 'liegt' hij zeer consequent door, want bij opleiding staat dat hij het gymnasium heeft afgerond, maar ook nog eens de *Fachschule für Metallarbeiter* (zie afbeelding 1). Dat zal toch echt niet de bedoeling van zijn ouders zijn geweest. Zijn kampkaart laat nog twee opvallende dingen zien. Dat er *Holl. Jude* boven staat, is niet zo vreemd, maar dat er bij geloof *mozaïsch* staat, valt wel op. Het wordt duidelijk als we naar de rasvermelding kijken; daar staat *Juden*. Met Mozaïsch wordt bedoeld dat men ook actief het joodse geloof aanhangt. Voor het verdere

verloop van het verhaal is het van belang dat hij maar liefst drie talen sprak: Duits, Nederlands en Engels. Zoals iedere gevangene werd hij ook voorzien van een nummer, 94722, en dat zou hij zijn hele kampperiode houden. Ik zal niet zijn gehele lichaamsbouw beschrijven, maar kan wel stellen dat hij een gezonde, goedgebouwde jongen was (zie afbeelding 2).

Op de 28e september 1944 werd hij vanuit Theresiënstadt toch op transport gesteld naar Auschwitz, waar hij niet naar de gaskamers werd gebracht (zie afbeelding 3). Wellicht werd hij gered door zijn 'technische' achtergrond. De hel van Auschwitz wist hij te overleven tot 29 oktober. Toen werd hij op transport gezet naar concentratiekamp Weimar-Buchenwald en hierna wordt het verhaal onduidelijk. Op 30 oktober werd hij nog ingeschreven in Buchenwald, maar daarna worden de gegevens verwarrend (zie afbeelding 4 op de volgende pagina). Ik kan nog in het Arolsen-archief terugvinden dat hij op 16 november weer op de trein was gezet richting Auschwitz, maar dan verdwijnt hij uit de Duitse administratie. Volgens de heer Van Lier, die hem persoonlijk heeft gekend, is hij met nog iemand tijdens een transport uit de trein gesprongen en naar De Linie gelopen.³⁾ Hiermee wordt bedoeld de frontlijn waar de Amerikanen stonden in afwachting van hun verdere invasie van Duitsland. Hier heeft hij zijn kennis van zowel de Duitse als de Engelse taal kunnen gebruiken door als tolk te fungeren tussen de Duitsers en de Amerikanen.

KL. BUCHENWALD (Männer) T/D Nr. 401938

SCHLESINGER Franz

19.10.1923 Berlin 94722

Geb.-Datum Geb.-Ort Häftl.-Nr.

Häftl. Pers. Karte	☒	Mit. Gov. Quest.	☐	Dokumente	9
Effektenkarte	☒	Order f. Disp.	☐	Inf. Karten	
Effektenverzeichnis	☐	Todesmeldung	☐	Bemerkungen	
Postkontr.-Karte	☐	Soz. Vers. Unterlagen	☐	Umschlag-Nr.	
Schreibst.-Karte	☒	Zahnbehandlungskarte	☐		
Häftl. Pers. Bogen	☒	Korrespondenz	☐		
Revierkarte	☒		☐		
Krankenblätter	☐		☐		
Arbeitskarte	☒		☐		
Geldverw.-Karte	☐		☐		
Nummernkarte	☒		☐		

163595

Inschrijvingskaart van Franz Schlesinger in kamp Buchenwald.

Na de oorlog

Kort na de bevrijding keerde Schlesinger terug naar Nederland en niet naar Berlijn dat in puin lag. Hij schreef zich in als student aan de Universiteit van Utrecht (zie afbeelding 2). Zoals in die tijd van wederopbouw en verwarring zo velen deden, werd er over de ellende van de oorlog niet echt meer gepraat. Uit de Handelingen der Tweede Kamer van 10 december 1948 blijkt dat hij tot Nederlander genaturaliseerd was. Hij studeerde af, trouwde in 1949 met zijn geliefde Betteke Was en richtte zich op zijn medische toekomst. Hij promoveerde en werd in 1967 benoemd tot wetenschappelijk medewerker aan de afdeling cardiologie van de Universiteit van Leiden.⁴⁾ Aangezien het hoogleraarschap keer op keer aan zijn neus voorbijging, koos hij voor een verdere carrière in Utrecht en bleef daar tot zijn pensionering werken als cardioloog. Menig Maarssens hartpatiënt zal ongetwijfeld tot zijn patiëntenbestand hebben behoord. Hier komt ook het contact met de heer Van Lier tot stand, die het echtpaar beschreef als zeer beschaafd, hartelijk en gastvrij. Franz en Betteke waren beiden verdienstelijk op viool en piano en tijdens etentjes werd over van alles en nog wat gesproken, maar zelden over hun belevenissen tijdens de oorlog. Van de soms gemaakte losse opmerkingen die de heer Van Lier mij toevertrouwde, heb ik bovenstaande reconstructie kunnen maken. Of Franz Schlesinger na de oorlog nog

contact heeft gehad met zijn vroegere hospita, is mij niet bekend. Het lijkt mij echter sterk dat hij, vooral na zijn verhuizing naar Utrecht, niet een keer naar Maarssen is gereisd om aan zijn vrouw zijn vroegere huisvesting te laten zien.⁵⁾ Na zijn pensionering ging Franz zich verdiepen in de geschiedenis. Hij vertaalde (mede) in 2011 het proefschrift Phrenitis en stond zelfs als co-auteur vermeld bij het boek *The Four seasons of Human Life, four anonymous Engravings from the Trent Collection*.⁶⁾ Hij stierf in Utrecht op 24 januari 2013 op de leeftijd van 89 jaar. Het derde en vierde seizoen van zijn leven waren zeer voor- spoedig en gelukkig geweest. Over het tweede seizoen werd zelden meer gesproken. ●

Noten

- 1 RHCVV. Gemeente Archief Maarssen 1939-1957. Inventarisnummer 317 (niet openbaar).
- 2 Kampkaart, gevonden in digitaal archief arolsen-archives.org
- 3 De heer Tj. van Lier is een latere collega van Frans Schlesinger. Hij wist meer details te geven over de gebeurtenissen tijdens de deportatie van Schlesinger.
- 4 Mededeling in de Nieuwe Leidsche Courant van dinsdag 18 juli 1967
- 5 In verband met de nieuwe privacywetgeving is het moeilijk om gegevens van anderen in zijn omgeving te publiceren. Vandaar dat ik, uitgezonderd de heer Van Lier, verder niemand noem die in zijn directe omgeving heeft gewerkt.
- 6 H.F.J. Horstmanhoff (ed.). *The four seasons of Human Life*. Rotterdam 2002.

De zestien molenaars van de verdwenen Zuilense korenmolens

Bob Manten

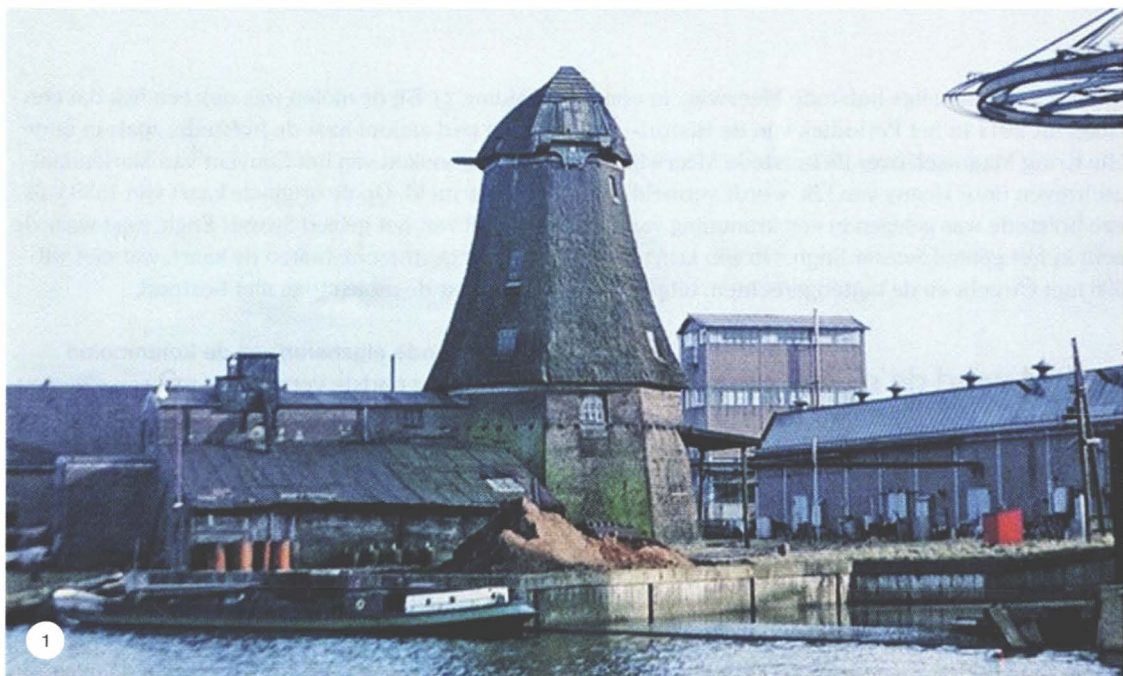
Als jongetje van een jaar of tien fietste ik in de zomer eind jaren vijftig met mijn ouders en broers vanuit Utrecht langs de Vecht over het Zandpad naar ons vakantiehuisje op een van de legakkers aan de Scheendijk-Noord bij Breukelen. Bij de toenmalige kininefabriek vlak voor Maarssen keek ik altijd met verwondering naar een onttakelde molen aan de overkant van de rivier (zie afbeelding 1). Mijn vader had ons de eerste keer toen we erlangs kwamen, verteld dat wel honderd jaar geleden zijn overgrootmoeder, Maagje van Voorthuyzen, een dochter was van de molenaar van deze molen. Zijn overgrootvader, Jan Manten, was midden negentiende eeuw met haar getrouwd. Hij wist alleen nog dat de molen 'De Hoop', heette. 'Maar', zei hij er glimlachend bij, 'van

die hoop is nog maar weinig over'.

Ik kon toen niet vermoeden dat ik me ooit zou verdiepen in de geschiedenis van deze molen en zijn voorganger in het kader van het stamboomonderzoek naar mijn familie. In het bijzonder was ik geïnteresseerd wie als molenaars de voorgangers van mijn voorouders waren geweest. Thans herinneren alleen de straatnamen 'De Hoopkade' en de 'Molenweg' in de wijk Op Buuren en een gerestaureerde gevelsteen met inscriptie in het gebouw tegenover restaurant Op Buuren, aan de verdwenen molen.

Situering van de eerste Zuilense korenmolen

De voorganger van 'De Hoop' stond naast het ter-

Afbeelding 1. Molen 'De Hoop'. De molen werd in 1954 onttakeld.

Foto M. van Hoogstraten 1962. Collectie: Stichting Levende Molens, Roosendaal.

Detail van de kaart 'Caerte vande Vryheyd der Stadt Utrecht volgens decisie vanden lare 1539' met links in het midden de 'Coren Molen' en daarboven 'Den Hoeck', later hofstede Meerwijk. Aangepaste uitgave uit 1696 van C. Specht.

rein van de toenmalige hofstede Meerwijk. In een artikel uit 2011 in het Periodiek van de Historische Kring Maarssen over de hofstede Meerwijk, geschreven door Henny van Elk, wordt vermeld dat deze hofstede was gelegen in een kromming van de Vecht in het gebied Sweser Engh. Op een kaart uit 1696 met Utrecht en de buitengerechten, uitgege-

beelding 2). Bij de molen was ook een hek dat een weg of pad afslot naar de hofstede, zoals in oude rekeningboeken van het Convent van Mariëndaal werd vermeld. Op de originele kaart van 1539 valt een deel van het gebied Sweser Engh, juist waar de molen is gesitueerd, buiten de kaart, wat niet wil zeggen dat de molen toen niet bestond.

In 1954 werd de molen onttakeld en in 1968 afgebroken vanwege de uitbreiding van de ACF.

ven door C. Specht en gebaseerd op een kaart van 1539, is in het gebied Sweser Engh de hofstede links in het midden aangeduid met de naam 'Den Hoeck', met daaronder in de bocht de 'coren molen' gelegen langs 'den Daelschen Dyck' (zie af-

Eerst bekende eigenaren van de korenmolen

De voorlopig oudste vermelding van een eigenaar van de korenmolen stond in de inventaris van de charters van het convent van Mariëndaal. De grond waarop de molen stond, behoorde toe aan het klooster van de adellijke cisterciënzer nonnen uit Utrecht. Eigenaren van de molenwerf moesten erfpacht betalen aan het convent. De korenmolen werd in het jaar 1555 genoemd samen met de hofstede Meerwijk: *'van des Convents meulenwerf gelegen op Meerwyck onder Suylen in erffpacht uytgeslagen bij den Convente van de Dael aen Anna geboren van Nesselgade, Gravinne van*

Rennenburch, vrouwe tot Suylen ende Odehoorn ende Vrouwe tot Erensteyn ende Palstercampe van date xvc vijff ende vijftich, Ste Martinsavond in den winter' (St. Maarten 11 november). Gravin Anna van Rennenburch of Rennenbergh (1515-1582) was getrouwd met Philips Lalaing, graaf van Hoogstraten en de moeder van George Lalaing, graaf van Rennenbergh. Deze George was in 1576 stadhouder van de noordelijke gewesten geworden op voordracht van Willem van Oranje. Hij is bekend geworden door 'het verraad' van Rennenbergh toen hij, enigszins gedwongen door allerlei omstandigheden, in 1580 de Spaanse zijde koos. Hoe lang de gravin eigenaar was, is niet bekend. De korenmolen was in ieder geval vanaf 1593 in het bezit van de Heer van Wisse. Hij was eigenaar tot en met 1609. Hij zal vermoedelijk niet zelf het molenaarsberoep uitgeoefend hebben, maar de molen hebben verhuurd. Waarschijnlijk woonde de familie in Zeeland in de buurt van Kruiningen of Wissekerke.

De eerste zeven molenaars

In onderstaand overzicht staan de eerste zeven molenaars genoemd die soms eigenaar en soms huurder waren. De namen werden genoemd in de verschillende rentmeesterboeken van het

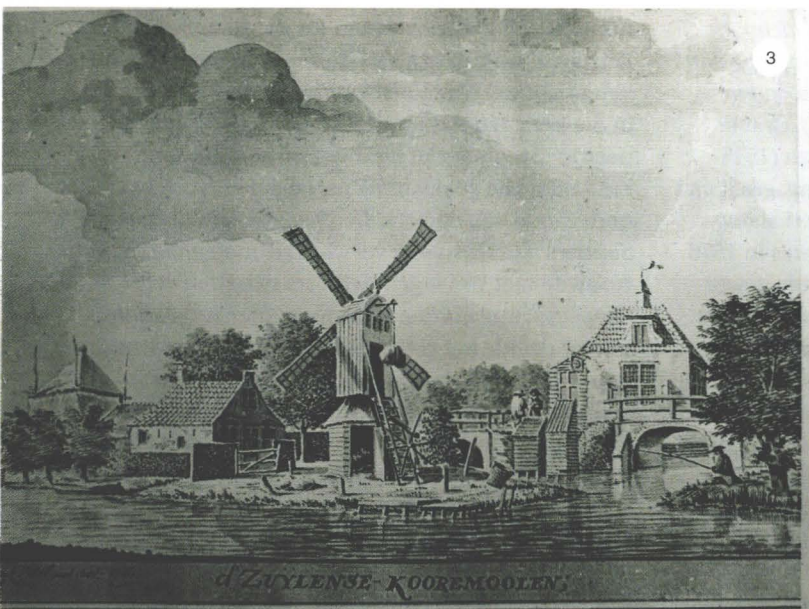
nums van Hoochlant weten we dat hij tweemaal getrouwd was, dat zijn kinderen in de rooms-katholieke kerk van Maarssen werden gedoopt en dat hij in die kerk, ten tijde van het ambt van de bekende pastoor Jacobus van Bylevelt, de zorg had voor het innen van geld van de parochianen voor het onderhoud van de kerk. De vijfde molenaar Peeter Sanders van Oostveen verwierf de molen omdat hij trouwde met Weyntgen Aelberts van Oostweert, de weduwe geworden schoondochter van Antoni. Peeter deelde het eigenaarschap de laatste drie jaren van zijn leven met zijn weduwnaar geworden schoonzoon Elbert van Ryn en diens vier kinderen. Peeter bleef de molenaar want Elbert had een boerderij in Zeist. De zesde molenaar Jacobus Stevensz. van Montfoort huurde de molen. Hij moest huur betalen aan Elbert en de helft van de belasting aangeduid als het 'haardstedengeld'. ¹⁾ Toen Jacobus in 1728 overleed trouwde zijn weduwe net voor 1730 met Jan van Wesenbergh. Op 30 januari 1730 werd de molen met de 'huysinghe en boomgaertje' aan Jan verhuurd. De huurprijs bedroeg opnieuw 440 gulden per jaar. De ongelden (belastingen) waren voor de verhuurder net als de kosten van eventuele reparaties. De huurder moest de molen ook goed onderhouden.

Molenaar	Huurder	Eigenaar	Erfpacht/Huur
1. Jan Janssen	1603-1609	1610-1623	4 gld 16 st
2. Jan Jacobs		1624-1637	idem
3. Cornelis Aerts		1638-1643	4 pnd 16 sch
4. Antoni Dignums van Hoochlant		1644-1680	idem
5a. Peeter Sanders van Oostveen		1686-1719	idem
5b. Peeter Sanders van Oostveen/ Elbert van Ryn en kinderen		1719-1722	idem
5c. Elbert van Ryn en kinderen		1723-1736	idem
6. Jacobus Stevensz. van Montfoort	1723-1730		huur 440 gld
7. Jan van Wesenbergh	1730-1736		idem

klooster Mariëndaal met vermelding van de erfpachtsom. De verschuldigde erfpacht werd soms vermeld in guldens en stuivers en soms in ponden en schellingen. Van de eerste drie molenaars zijn geen nadere gegevens gevonden. Van Antoni Dig-

Verkoop van de molen

In 1736 werd het huurcontract niet verlengd omdat er een koper was komen opdagen. Deze koper was Gerrit Willemsen van Voorthuizen, een ervaren molenaar uit Nieuw-Loosdrecht. Op diens molen

3

De eerst bekende afbeelding van de oude korenmol. Afdruk van een Oost-Indische tekening van de Zuilense korenmol door Theodorus Verrijck uit 1761.

Waarschijnlijk is de afgebeelde pentekening in Oost-Indische inkt uit 1761 de oudste bekende afbeelding van de korenmol (zie afbeelding 3). In dat jaar werd deze getekend door de bekende rondreizende topografische kunstenaar Theodorus (Dirck) Verrijck (Haarlem, 1734-Den Haag, 1786) op zijn reis langs de Vecht. Ook Holland, Gelderland, Overijssel en Brabant waren naast Utrecht zijn werkterrein. Naast tekenaar was hij ook nog schilder, landschaps-

werd rooie tarwe, witte tarwe, rogge middel, boekweit, gort, tarwe middel en blommeel gemalen. Gerrit Willemsen van Voorthuyzen verkocht in 1736 zijn windkorenmol in Nieuw-Loosdrecht voor vijfduizend en vijfhonderd gulden. Dit stelde hem in staat naar Zuilen te verhuizen en de achtste molenaar van de molen te worden. Op 26 januari 1736 werd in een notariële akte de koop vastgelegd van een 'erve ofte molenwerff met de koorndwindmol, huyzinge, gereedschapen, bepotinge en beplantingen daarop staande', gelegen in het gerecht Zuylen voor een bedrag van negenduizend karolus guldens hollands geld met een rente van vier procent per jaar, ingaande mei 1736. Dat was voor die tijd een fors bedrag. Bovenop de verkoopprijs moesten nog twee gouden ducats betaald worden 'tot een vereering des eersten comparants Bontie'. Vermoedelijk betekende dit dat de koper ook nog twee gouden ducats ten geschenke moest geven als versiering van het bont (bijvoorbeeld bontkraag of bontmuts) dat door de familie van de verkopers werd gedragen. Gerrit ontving op 24 oktober 1739 een brief met het recht van eeuwige erfpacht van het convent van Mariëndaal. De Zuilense korenmol zou drie generaties het eigendom van de familie Voorthuyzen blijven.

schilder voor handbeschilderd behang, decoratieschilder en kopiist. Zijn tekeningen waren in zijn tijd zeer gewild.

De oude Zuilense molen was een standerdmolen. De naam standerdmolen is ontleend aan de standaard of staak, een rechtopstaande zestig tot tachtig centimeter dikke stam. De molenkast rust grotendeels op de bovenkant van de standaard. Voor het afschuiven is er op de standaard een stormpen aangebracht. Een tweede steunpunt voor de kast om de standaard is de zogenaamde zetel halverwege de standaard. De kast rust niet midden op de standaard, maar meer naar achteren ter compensatie van het gewicht van het wiekenkruis. Hierdoor is de molen, afhankelijk van de hoeveelheid in de kast opgeslagen maalgoed, min of meer in evenwicht. Uit de standerdmolen is later de wipmolen ontstaan.

De negende en tiende molenaar en eigenaar Gerrit liet op 16 maart 1786 een codicil opstellen waarin hij bepaalde dat zijn zoon Cornelis (geboren 1746) uit zijn tweede huwelijk, na zijn overlijden, de korenmol kon kopen voor achtduizend gulden, of voor zes jaar huren voor driehonderdvijftig gulden per jaar. Opvallend is dat niet Jan (1736) of Gerrit (1737), twee zonen uit

zijn eerste huwelijk, als opvolger werd aangewezen, maar de veertigjarige Cornelis. Waren zij te oud of minder geschikt? Of hadden zij een eigen bedoening, zoals Gerrit die grutter in Maarsen was, en wilden ze die niet opgeven? Of had zijn tweede vrouw met haar vele geld afgesproken dat haar zoon de molenaar mocht worden? Eind 1791 overleed vader Gerrit en begin 1792 trouwde zoon Cornelis, een paar dagen nadat hij vader was geworden. Cornelis was in 1804 één van de schepenen van Zuilen. Na de dood van Cornelis in 1829 werd zijn zoon Gerrit onmiddellijk de nieuwe eigenaar en molenaar.

Kennelijk zagen Gerrit en zijn vrouw de toekomst,

molen met de functie van korenmolen, aangedreven door de wind. De romp is achtkantig met daarop een bovenkruier met buitenkruierwerk (zie afbeelding 5). Rondom de molen is net boven de romp een stelling, omloop, gaanderij of galerij gemaakt. Vanaf deze stelling wordt de molen gekruid (op de wind gedraaid) en worden de zeilen van de wieken gezet.

Er zijn volgens molendeskundige Gerrit Keunen technische zaken die doen vermoeden dat op de nieuwe gemetselde romp een bestaande houten molen van elders is geplaatst. Een praktijk die in Nederland niet ongebruikelijk was.

Er is een foto van de molen beschikbaar waarop

De gevelsteen met de vermelding dat de eerste steen gelegd werd door M(aagje) van Voorthuyzen, 2 jaar en 4 maanden op 27 juli 1829. Bron: Beeldbank van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed.

mede gelet op de erfenissen van zijn ouders, rooskleurig in. Het echtpaar liet in 1829 een nieuw molenhuis en in 1832 een nieuwe molen bouwen. De eerste steen voor het molenhuis werd gelegd op 21 juli 1829 door zijn oudste kind Maagje van Voorthuyzen (zie afbeelding 4). Maagje van Voorthuyzen werd de betovergrootmoeder van de auteur van dit artikel.

De nieuwe molen wordt in de 'Molendatabase van verdwenen molens' beschreven als een stelling-

Niet gedateerde foto van de korenmolen van Zuilen. Vermoedelijk circa 1930. Collectie Beeld-archief HKM.

het jaartal 1842 prijkt. Als 1842 het jaar van plaatsing op de stenen romp was, dan moet de nieuwe molen op een iets andere plek hebben gestaan dan de oude houten korenmolen. Het lijkt immers onwaarschijnlijk dat de molenaar gedurende ruim tien jaar zijn brood niet heeft kunnen verdienen. Het is waarschijnlijker dat de fotograaf bij vergissing het getal 1832 met de hand heeft geretoucheerd in het onjuiste jaartal 1842 omdat het jaartal niet goed leesbaar was op zijn foto.

Latere eigenaren van molen 'De Hoop'

In 1844 verhuurde Gerrit de molen aan zijn knecht Gerrit Pas voor zes jaar tegen een huursom van duizend gulden per jaar. Gerrit Pas ging met zijn vrouw Claasje van de Vegt, waarmee hij in 1845 was getrouwd, in de twee kamertjes in de molen en het zolderkamertje in de aanbouw wonen. In 1848 vertrok Gerrit Pas naar Abcoude en werd daar winkelier. Hij kon het contract kennelijk niet volledig nakomen. Eigenaar Gerrit van Voorthuyzen kon het daarna als molenaar financieel niet meer bolwerken. Hij had in de jaren dertig en beginjaren veertig een forse schuld opgebouwd met leningen. Heeft hij zich financieel vertild aan de bouw van een nieuw stenen molenhuis en molen, ondanks de verworven geldmiddelen van zijn ouders? Of liepen de inkomsten van het malen gestaag terug of waren er slechte oogsten geweest? Verkoop van de molen werd in ieder geval onontkoombaar. De molen, aangeduid met de naam 'De Hoop', werd op 2 februari 1849 verkocht aan de 28-jarige Franciscus (van) Berkesteijn uit Breukelen. Franciscus betaalde er dertienduizend gulden voor. Hij werd daarmee de twaalfde molenaar. Franciscus kwam net als Gerrit van Voorthuyzen, uit een familie van molenaars. De Van Berkesteijns waren o.a. in Vleuten (Veldhuizen) en Breukelen molenaars. Frans van Berkesteijn overleed op 8 november 1856 en liet zijn bezittingen na aan zijn vrouw en hun drie minderjarige kinderen.

Weduwe Jacoba Theodora van der Linden heeft de molen na de dood van haar man ruim anderhalf jaar beheerd. Zij hertrouwde daarna

met ene Jacob de Bouter uit Werkhoven, die na haar overlijden in 1868 de molen (waarde geschat op zesduizend en vijfhonderd gulden) en de schulden ad zesduizend gulden overnam. Ook Jacob de Bouter kwam uit een molenaarsgezin. Na veertig jaar bezit verkocht Jacobus, 71 jaar oud, de molen op 25 maart 1898 aan zijn 22-jarige zoon Martinus de Bouter met de daarbij behorende roerende goederen: 'zeilen, slijpstenen, schaaftbank, bascule, schalen en gewichten en alle verdere gereedschappen alsmede twee vrachtwagens, rijtuig, twee paarden, voorraad hout, hooi en stroo'. Het vastgoed was nog steeds bezwaard met zesduizend gulden aan hypotheek. Voor een bedrag van twaalfduizend gulden werd de zoon de eigenaar, waarbij de zoon zesduizend gulden aan zijn vader betaalde en de hypotheekschuld van zesduizend gulden van zijn vader overnam.

Martinus was geen gunstig lot beschoren. Hij kwam in financiële problemen mede door de hypothecaire lening van zesduizend en zeshonderdvijfenzeventig gulden die hij op 29 april 1902 had afgesloten bij de Intercommunale Hypotheekbank te Amsterdam. Hij werd op 6 januari 1904 failliet verklaard. Martinus emigreerde direct na zijn faillissement naar de Verenigde Staten. Zijn vrouw en twee kinderen verhuisden naar Utrecht en werden in 1916 met hem verenigd.

De molen werd in 1904 publiekelijk verkocht voor een bedrag van elfduizend vierhonderd gulden aan Arie Jan de Ridder, die hiermee de zestiende en laatste molenaar werd. Arie Jan liet de molen moderniseren, waardoor deze niet alleen meer werd aangedreven door de wind, maar ook door een petroleummotor. De molen verkeerde tot na de Tweede Wereldoorlog in goede staat. Niettemin werd de molen in 1939 verkocht aan de 'N.V. Nederlandsche Combinatie voor Chemische Industrie' (de latere Amsterdamse Chemie Farmacie (ACF)), die vlak bij de molen gevestigd was. De verkoopsom was het forse bedrag van zesendertigduizend en driehonderd gulden.

Arie Jan de Ridder bleef de huurder van 'De Hoop', maar de molen werd steeds meer inge-

De molen wordt gesloopt. Links is nog het molenhuis te zien. Foto van juni 1968 door J. A. Heijdra. Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

bouwd door de fabriek waardoor de windvang steeds slechter werd. In 1954 werd de molen onttakeld en in 1968 afgebroken vanwege de uitbreiding van de ACF (zie afbeelding 6).

De naamgeving van de molen

De molen droeg de naam 'De Hoop'. Wanneer de molen deze naam kreeg is niet bekend. Vaststaat dat de molen al in 1844 deze naam droeg, getuige het huurcontract dat Gerrit Willemsen van Voorthuyzen sloot met zijn knecht Gerrit Pas op 25 oktober 1844. De geschiedenis van de molen maakt duidelijk dat de diverse generaties die de molen hebben geëxploiteerd een leven van hard werken wachtte, waartegenover onzekere inkomsten stonden. Er moest regelmatig en bij tijd en wijle fors in de molen worden geïnvesteerd. Men moest maar hopen dat deze investeringen voldoende rendement opleverden. Wellicht dat deze overwegingen aan de naam ten grondslag hebben gelegen. We kunnen hier slechts naar gissen...

De gevelstenen

Uit een mailbericht van oktober 2019 van Dick de Ridder, een kleinzoon van de laatste molenaar, aan de auteur, blijkt dat de gevelsteen van het molenhuis, dat is het huis van de molenaar, door zijn vader tijdens de sloop is meegenomen naar diens huis in Zuilen. Na de dood van de ouders van Dick is de steen in 1976 verplaatst naar de tuin van de woning van Dick. Rond 1980 is de steen bij sanering van de grond van zijn tuin en die van enkele burens alsmede van een deel van de speelplaats van de Prinses Beatrixschool als gevolg van vervuiling door stookolie van de school, buiten zijn medeweten verwijderd en verdwenen. De gevelsteen van de molen uit 1832 bleef wel bewaard en werd in oktober 2013 na een restauratie geplaatst in het gebouw bij de Oostwaarderbrug in de wijk Op Buuren. Deze gevelsteen was bij de sloop van de molen meegenomen door Arie Jan de Ridder, een broer van Dick de Ridder en genoemd naar zijn vader Arie Jan de Ridder, de laatste molenaar. Na de

De gerestaureerde gevelsteen uit 1832 van de verdwenen korenmol. Bron: Foto Gilbert Stokman, 7 oktober 2013.

dood van Arie Jan in 1996 heeft zijn dochter Hanne de Ridder zich over de gevelsteen ontfermd en bewaard op haar balkon in haar woning in IJsselstein en later in Maarssen. Nadat ook haar moeder in 2004 was overleden, heeft zij de steen aan Theo Schouten gegeven voor het museum Vredegoed in Tienhoven. Door de inspanningen van Hans van Bommel van de Historische Kring Maarssen heeft de steen een nieuwe prominente plaats gekregen (zie afbeelding 7). Hiermee is een blijvende herinnering zichtbaar aan een molen, die eeuwenlang het beeld van het huidige Op Buuren domineerde.²⁾

beschikbaar is voor geïnteresseerden via het e-mailadres: bobmanten@gmail.com

Vraag aan onze lezers over molen De Hoop

Dick de Ridder, een kleinzoon van de laatste molenaar, vertelde de auteur ook dat molen De Hoop in de oorlog een rol heeft gespeeld voor wat betreft het malen van graan voor de inwoners van Zuilen. Er bestond een gedichtje over dat Dick zich echter niet meer volledig kan herinneren. Wie kan onderstaande gedichtje aanvullen?

Antwoord graag aan: bobmanten@gmail.com ●

Noten

1. In 1577 werd voor de steden in de provincie Utrecht een schoorsteen- of haardstedengeld ingesteld. De aanslag varieerde naargelang het aantal schoorstenen per kasteel, huis en boerderij. De heffing was eenmalig bedoeld voor het afkopen van Duitse huursoldaten die nog soldij te goed hadden. Voor iedere schoorsteen werd één gulden betaald, waarvoor de eigenaar garant stond. Wel mocht hij de helft door een eventuele huurder laten betalen, tenzij deze te arm was.
2. Dit artikel is een samenvatting van een uitvoerig artikel van 39 bladzijden met bronverwijzingen dat op aanvraag

'Menigeen wist in de oorlog graan te kopen bij de boer.

Toen het moest gemalen worden, was dat een grote toer.

Maar geen nood, want aan de Vecht, daar staat een molen stoer en hecht.

Hij draagt zijn naam en is een ... (rest niet bekend)

Marcel Blekendaal, polderwachter, leert ons écht kijken

Rob Franse

Echt kijken is iets wat velen van ons maar beperkt kunnen. Pratend met Marcel Blekendaal, polderwachter, fortwachter, cultuurmakelaar, kunstenaar, muzikant, voorzitter van de polsstokvereniging, docent, rondleider, Uit-redacteur en zo nog het één en ander, blijkt dat eens te meer. Heel rustig en zijn woorden met zorg kiezend, neemt hij je stukje bij beetje mee in zijn manier van kijken; een manier van kijken die voor ons leden van de Historische Kring, uiterst leerzaam is.

Dat 'op een andere manier kijken' van Marcel begon in Petten. Aan de voet van de Hondsbossche zeevering werd hij, als zoon van een steenzetter die werkte aan die zeedijk, in 1971 geboren en bracht daar vervolgens z'n complete jeugd door. Dat is een unieke plek waar een verwonderd kind al kijkend, vragend en spelend het door de mens vormgegeven land steeds verder ziet ontwikkelen. Daar leert hij, met name doordat hij als puber al optreedt als gids, dat de dijk die 'voor de komende 1000 jaar' hoog genoeg zou zijn al heel snel te laag blijkt. Hij leert dat door mensen gemaakte plannen kennelijk niet voor de eeuwigheid zijn en dat we kennelijk niet zo goed kunnen vooruitkijken. Ook leert hij dat aanpassingen, onderhoud zo je wilt, altijd nodig zijn en dat je dus moet blijven kijken. Kijken met je fantasie, kijken naar het verleden, het heden en de toekomst; kijken met en in verwondering.

Het is dan ook niet zo merkwaardig dat wanneer je in je puberteit iemand tegenkomt die industrieel design gestudeerd heeft en daar z'n boterham mee verdient, jij dat ook wilt. Daarom ging Marcel naar de Kunstacademie in Den Haag, want daar kon en kun je leren voor architectonische vormgeving en industrieel design en dus voor een vak waarmee je middels zelfontworpen bouwwerken

en objecten een verhaal kunt vertellen. Immers, wanneer je met verwondering kijkt, dan wil je datgene wat je ziet ook overbrengen; vertellen en laten zien.

Nu is een opleiding volgen en deze als master afronden lang niet hetzelfde als uiteindelijk werkelijk iets gaan doen met die opleiding. Daar heb je ook een beetje geluk voor nodig. Marcel had dit geluk. Hij was vanaf het begin in 2003 in opdracht van de provincie Utrecht betrokken bij het Zangsporenproject in het Veenweidegebied. Hij ging daar met een aantal andere kunstenaars op zoek naar sporen in het land; sporen die daar waren ontstaan door de natuur of door mensenhanden. Een beetje zoals de Aboriginals dat deden: zien, herkennen, onthouden middels zang en dat overdragen aan volgende generaties. Er was en is gelukkig heel veel te zien in 'de omringende ruimte' en dus veel om over te dragen.

Inmiddels wonend in Maarssen bedacht hij dat de Bethunepolder ook zo'n geweldig gebied is. Maar hoe vertel je daarover? En nog belangrijker: Hoe krijg je mensen zo ver dat ze naar jou, een kunstenaar, willen luisteren? Daartoe werd de polderwachter bedacht. Een apart type op klompen dat zich, gewapend met polsstok, op een stoer rijwiel verplaatst richting de polder om aldaar een groep mensen door dat gebied te leiden. Al wandelend laat hij niet alleen heel veel zien waar je zelf zo aan voorbij zou lopen maar hij vertelt tevens fraaie anekdotes. Nog interessanter wordt het als hij terloops vragen opwerpt die mensen aan het denken zetten. Op deze manier laat hij je niet alleen kijken naar wat er nu te zien is, maar hij vertelt ook over hoe het vroeger was, hoe de boel zo veranderd is én wat voor ideeën er bestaan voor de (nabije) toekomst. Hij daagt je ook uit om met eigen ideeën te komen; te kijken in

de toekomst. Daar luistert hij dan weer met grote interesse naar. Dat luisteren doet hij trouwens ook naar de boeren. Zo hoorde hij het idee om een eigen waterbassin aan te leggen voor droge periodes en daarop zonnepanelen te laten drijven (wat bovendien voor nieuwe biodiversiteit zou kunnen zorgen). Hij is dan niet zozeer de kunstenaar van wie een boer al snel denkt 'wat weet jij nou', maar veel meer de man die open staat voor ideeën en die dan weer voorlegt aan anderen. Zo komt de bal aan het rollen. Je verzetten tegen veranderingen heeft geen zin, dus kijk je samen hoe je slim met de toekomst kunt omgaan.

Dit project 'Polderwachter' blijkt succesvol en het trekt de aandacht. Het levert lokale bekendheid op en mensen en instanties zien dat er hier een bijzonder mens, of levend kunstobject, goed bezig is en vragen zich af of hij misschien ook...? Zo is hij gevraagd om fortwachter te worden op 'Het werk bij Maarsseveen', ook wel bekend als C-Fort. Hij is gevraagd om les te geven aan schoolklassen, iets wat hij zowel op school - gewapend met een grote kist - als op locatie doet. Hij is gevraagd door de gemeente en de stichting Vechtsnoer om cultuurmakelaar te worden (nadat het cultuurplatform was opgeheven). Hij heeft als taak kunst,

vormgegeven door mensen. Daarmee is het eigenlijk een cultuurlandschap. Zo'n cultuurlandschap moet je, net als de zich daarin bevindende historie, onderhouden. Daarbij is het altijd de vraag hoe de mens die omgeving moet onderhouden. Moet je het houden zoals het nu is, maken zoals het ooit was, of bijvoorbeeld bedenken hoe je het in kunt passen in de toekomst? En dan vervolgens in welke toekomst, want de toekomst staat niet vast en als het op verwachtingen en planning aankomt, blijken wij mensen daar helemaal niet zo goed in te zijn. Daar komt nog bij dat velen van ons niet zoveel interesse hebben in de historie, totdat je die levend maakt! Dat 'levend' maken kan op vele, verschillende manieren. Eén van de manieren is door kunst en cultuur. Daarmee kun je niet alleen iets nú levend maken, maar je kunt het ook gebruiken als brug tussen verleden en toekomst. Misschien zijn kunst en cultuur wel een heel goede toevoeging aan ons beperkte vermogen om de toekomst te kunnen plannen. Je maakt pragmatische plannen meer levend, wat mooi is, omdat we in die toekomst toch vooral willen leven. Een toekomst zonder cultuur lijkt ook ondenkbaar vanuit de gedachte dat wij mensen ons altijd willen uiten.

Marcel Blekendaal, polderwachter, leert ons écht kijken:

'De constante is dat er altijd verandering zal zijn'.

cultuur en erfgoed met elkaar te verbinden en is daarmee tevens schakel tussen 'het veld' en de gemeente. Hij is zelfs gevraagd om te komen praten met een auteur van de Historische Kring Maarssen met als belangrijkste insteek: 'Waarom moeten wij als Kring en als leden blij zijn met Marcel?' Ook daar heeft hij 'ja' op gezegd. Het is ook duidelijk geworden waaróm we blij moeten zijn met Marcel.

Wat hij in feite doet is vol verwondering kijken naar de omgeving. Onze omgeving is rijk aan historie, maar ook aan natuur. Bij dat laatste zegt Marcel: 'Volgens de definitie is hier natuurlijk helemaal geen natuur. Alles is door de eeuwen heen

'De constante is dat er altijd verandering zal zijn', aldus Marcel, 'Veranderingen die veel te maken hebben met cultuur. Cultuur is iets wat altijd, op welke manier dan ook, zal blijven en zich zal blijven ontwikkelen.'

Doorpratend komen we eerst op de vraag hoe je mensen überhaupt betreft bij historie. Niet alleen bij de prachtige buitens langs de Vecht, maar bijvoorbeeld ook bij de Waterlinie of het Amsterdam-Rijnkanaal. Marcel geeft ons in overweging om eens een stap verder te gaan dan lezingen, verhalen in periodieken en boeken. 'Probeer mensen er tegenaan te laten lopen. Doe iets helemaal anders op een andere plek; laat het flink opvallen. Laat het discussie oproepen; laat mensen ver-

schillende meningen hebben en het on-
eens zijn met elkaar, want wrijving geeft
glans. Het is stomweg jammer dat er zo
weinig mensen op historie en cultuur
afkomen.' Zo heeft hij in het verleden al
eens een groepsschuilplaats helemaal
omgetoverd in iets dat wat mij betreft
het meest leek op een kruising tussen
een heel grote zwart-witte koe en een
stoomlocomotief. Ik weet ook dat hij een
enorme opblaasbare bunker heeft die
onder andere op het dak van een school
heeft gestaan. En fort Maarsseveen is
ooit ingepakt. In het roze! Het zet me aan
het denken... Misschien moeten we maar
eens een buitenplaats helemaal inpakken.
Of een brug. Of een oude diligence gaan
gebruiken als verbinding tussen onze
kernen. Ik vraag nog even door over 'de
enige constante is verandering'. Ik wil na-
tuurlijk weten wat hij aan veranderingen
ziet aankomen en of hij alweer met iets
nieuws bezig is. Als antwoord krijg ik:
'Nu niets concreets. Ik ben heel content.
Er komen vanzelf weer nieuwe dingen...'
Ik vraag mij af of dát misschien het groot-
ste verschil is tussen een kunstenaar/ver-
wonderaar en iemand die dat niet is. Hij
lijkt met niets bezig, maar ziet van alles
en doet 'ondertussen' ook nog van alles.
Hij creëert en als het even kan graag met
z'n eigen handen. Als het een beetje mee-
zit dan gaat hij binnenkort ook weer iets
doen met architectonische vormgeving.
Misschien is dát wel wat wij van Marcel
kunnen leren: niet alleen historie behou-
den, maar er ook met creativiteit en lef
iets mee dóen! Misschien moeten we wel
de Historische Kring voor de Toekomst-
worden; toekomst is immers omgekeerde
historie.

Wellicht moeten we hem wat vaker
opzoeken. Hij houdt iedere vrijdag van
10.00 tot 16.00 spreekuur op het Werk bij
Maarsseveen. Wie weet hoeveel inspi-
ratie wij in zo'n inspirerende omgeving
opdoen bij iemand die 'echt anders kan
kijken'! ●

De wandeling van De Pijper in 1916, een terugblik Deel 10

Ria Tijhuis

Deze keer is de wandeling geheel gewijd aan Huis Ten Bosch, het eindpunt van de vorige aflevering. In een beknopte bijdrage als deze kunnen slechts enkele onderdelen uit de rijke geschiedenis van dit huis aan de orde komen.

Het huis staat nu midden tussen de bebouwing, maar was eens een buitenplaats met 11 morgen grond (1 morgen is ruim 8000 m²), dat zich uitstrekte van de Maarsseveensevaart links van het huis, tot aan de steenplaats van het Goed Ten Bosch rechts van het huis Overkerck. De naam Ten Bosch wordt voor het eerst genoemd in 1387 in het leenboek van de bisschop van Utrecht. Daarin is opgetekend dat ridder Ghijsbrecht van IJsselsteyn het *Goet Ten Busche* in leen heeft. Het bestaat uit 32 morgen land, een drietal woningen, een speelhuis, een steenbakkerij en een bouwhuis. Na 1387 gaat het goed vele malen over in handen van andere families. In 1593 wordt het gekocht door de heren Aart van Grotenhuys en Cornelis Cornelisz van Heemskerk. Door hen wordt het goed in tweeën gesplitst: het Goed Ten Bosch en het Huis Ten Bosch.

In 1627 wordt *'het huys ten Bossche met een boomgaard en plantagie met 12 morgen weylands'* door Dirk Cornelis van Heemskerk verkocht aan de Amsterdamse koopman Pieter Belten. Deze is in dat jaar getrouwd met de koopmansdochter Constantia Coymans, een zuster van Maria Coymans, de echtgenote van Joan Huydecoper. In 1628 laat Belten het huis verbouwen en wordt het voorzien van een nieuwe gevel met fronton en vier Ionische pilasters (halfzuilen). Dit Hollands classicistische ontwerp is hoogstwaarschijnlijk afkomstig van Jacob van Campen.

In 1780 wordt het huis verkocht aan de familie Bicker Hop, die het de naam Moins et Content (Minder en Tevreden) geeft en het huis voorziet van een witte pleisterlaag. Moins et Content was ook de naam van

het kleine buiten Somerbergen, dat bewoond werd door dezelfde familie Bicker Hop. Bij de aankoop van Huis Ten Bosch verkocht de familie het buitentje Somerbergen/Moins et Content aan Jan de Witt, de eigenaar van Elsenburg, maar de naam Moins et Content nam men wel mee!

Tijdens de economische recessie begin negentiende eeuw blijkt het huis niet te verhuren. Het staat leeg van 1809 tot 1816 en gelukkig is het toen niet ten prooi gevallen aan de slopershamer, doordat in 1815 het terrein in stukken wordt verkocht. De nieuwe eigenaar van alleen het huis met koetshuis wordt de Amsterdammer J. Buys. Het bijbehorende bos, de boerderij en de moestuin gaan over in andere handen. In 1922 wordt Huis Ten Bosch aangekocht door de gemeente Maarssen. Aannemersbedrijf Brinkhof krijgt de opdracht het pand geschikt te maken om als raadhuys te worden gebruikt, met de verplichting om bij de uitvoering van het werk plaatselijke arbeidskrachten in te zetten. Het loon bedraagt f 0,75 per uur! In 1961 wordt de buitenplaats Goudstein in gebruik genomen als gemeentehuis en Huis Ten Bosch gaat dan over in handen van de oude kunstverzamelaar en antiquair Jacob Gieling. Hij laat het huis door de Maarssense architect B.O. van de Berg restaureren. Ook het zeventiende-eeuwse voormalige koetshuis wordt gerestaureerd en voor bewoning geschikt gemaakt. De voor de functie van gemeentehuis aangebrachte veranderingen worden teruggedraaid. Zo worden achter het spaanplaat de originele, met bladgoud belegde plafonds teruggevonden.

Het huis wordt een centrum van kunst en cultuur. Er worden concerten, lezingen en exposities gehouden. Kunstenaars en kunstverzamelaars van over de hele wereld worden er ontvangen en ook prinses Beatrix is een graag geziene gast. Het huis wordt ook nu particulier bewoond. ●

Cholera in Maarssen

Wally Smits

Door enkele lezers van ons Periodiek werd aan de redactie de vraag voorgelegd of er ook iets bekend is over de manier waarop vroeger op dorpsniveau, met name in Maarssen, werd omgegaan met dodelijke epidemieën. Een speurtocht door ons Periodiekenarchief leverde een artikel op van Wally Smits over cholera in Maarssen in de negentiende eeuw. Hij publiceerde het in mei 1982. Wij plaatsen het hierbij – enigszins bewerkt – opnieuw als (een eerste) reactie op de gestelde vraag.

Inleiding

Afkomstig uit de Gangesdelta in India werd cholera in Europa voor het eerst in 1830 in Moskou geconstateerd en bereikte de ziekte - via besmette Scheveningse vissers - in 1832 Nederland. Cholera wordt veroorzaakt door een bacterie en onder andere verspreid via vervuild water. De ziekte leidt tot zwaar vochtverlies, onophoudelijke diarree en voortdurend braken. De huid wordt zeer droog en blauwzwart van kleur. Er treden spierkrampen op en vaak volgt de dood. Eerst in 1883, toen Koch de cholerabacil (her)ontdekte, werden effectieve maatregelen mogelijk. Eerder ontstond al het besef dat schoon drinkwater van groot belang was,

Overzicht van slachtoffers van de epidemie in de meest besmette gemeenten, waaronder Utrecht, halwege 1866. Bron: Provinciale Drentsche en Asser Courant van 28-06-1866.

maar pas tegen het eind van de eeuw kwamen voorzieningen daartoe, zoals pompen, tot stand. Er zijn niet veel mensen in onze tijd die de verwensing 'Krijg de kleren' nog in verband brengen met cholera.

Hoe te bestrijden?

Nederland werd in de negentiende eeuw vijfmaal geplaagd door een ernstige epidemie van deze gevreesde ziekte, te beginnen in 1832 (met een uitloop in 1833) en vervolgens in 1848/49, 1853/55, 1859 en als laatste en hevigste explosie die van 1866 toen in Nederland meer dan 2.100 mensen aan cholera stierven, op een bevolking van bijna 3,5 miljoen (zie afbeelding 1).

De provincie Utrecht kreeg ook te kampen met deze ziekte en zelfs in 1866, toen men weliswaar nog geen geneesmiddelen tegen de ziekte had, maar wel een idee hoe men deze ziekte kon beperken of voorkomen, telde men een aantal overlede-

Cholera.				
In de meest door de cholera besmette gemeenten van ons Land zijn :				
	22 Junij.		23 Junij.	
	aanget. :	overl. :	aanget. :	overl. :
Leiden	16	17	14	13
's Gravenhage	10	7	8	5
Delft	2	4	7	2
Rotterdam	21	14	6	5
Dordrecht	8	9	5	7
Gouda	1	2	1	0
Utrecht	48	52	49	38
Sedert het begin der ziekte zijn				
	aangetast :		overleden :	
Leiden	1071		696	
's Gravenhage	390		238	
Delft	552		330	
Rotterdam	858		525	
Dordrecht	364		218	
Gouda	143		78	
Utrecht	826		500	

1

Mocht het Kermis of geen Kermis zijn te AMSTERDAM?

*Een afgeluisterd Gesprek tusschen een'
Apothecar en een' Tapper, in
Augustus 1849.*

*Tapper. (de Courant gramstorig neder
werpende) Foei! het is om zich dood te
ergeren! zóó neemt men een mensch het
brood uit den mond. Begrijp eens wat ik
daar lees? 't is ongepermiteerd.*

*Apothecar. Wel nu, wat is er dan voor
nieuws dat u zoo boos maakt? vertel mij
eens wat!*

*Tapper. Denk eens! daar heeft het ste-
delijk bestuur onzer stad, bij meerderheid*

2

— 2 —

besloten de kermis dit jaar niet te doen
plaats vinden. Man! ik ben er half door
geruïneerd, het is om razend te worden.

*Apothecar. Dit had u, dunkt mij niet
moeten verwonderen, immers ook in 1832 nam
men dien wijzen maatregel, in de hoop, om
daardoor den voortgang der cholera zooveel
mogelijk te stuiten en — wij hebben er
ons wel bij bevonden.*

*Tapper. O! misschien behoort gij ook
onder die Heeren welke de jenever »erger
dan de cholera» noemen, en een mensch
zijn plezier misgunnen! Waarom zijn dan
ook de wedrennen niet verboden! maar
neen! ik wil u het fijne van de zaak eens
vertellen! het is om ons; arme tappers, er
onder te krijgen.*

*Apothecar. Ik geloof, mijn vriend! dat
alleen het eigenbelang u zoo doet spreken.
Het zijn immers niet alleen de tappers,
maar ook een groot aantal andere winke-
liers, die door het wegblijven der kermis,
nadeel lijden; en waarom beschouwt gij het
dan als voor uw beroep alleen nadeelig?
Zoudt gij wel willen geloven, dat ik, bij
het houden der kermis, wat het financiële
betreft, even groot, zoo niet grooter belang
heb dan gij?*

*Tapper. Nu ja! gij verkoopt er misschien
een paar fleschjes Eau de Cologne meer
door, wanneer de dienstmeisjes haren uit-
gaansdag hebben maar anders!...*

3

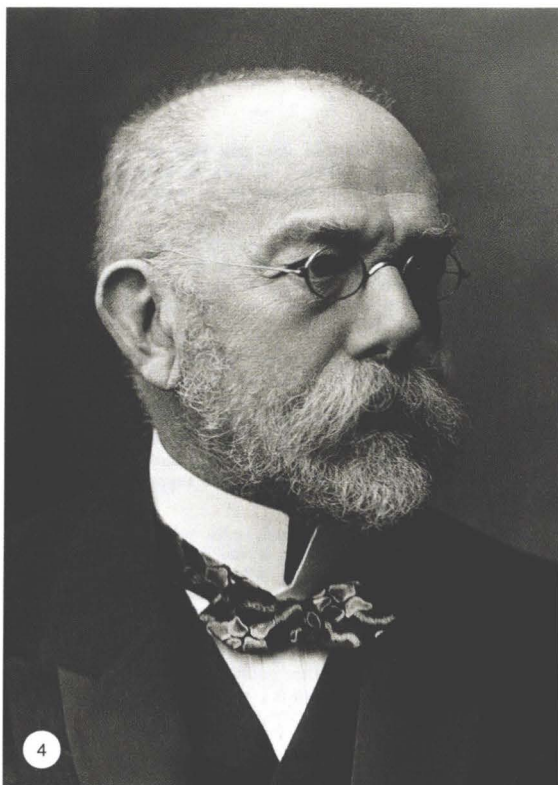
Tot de maatregelen behoorde – net zoals nu – het verbieden van bijeenkomsten en evenementen waar veel mensen bij elkaar komen. Hier gaat het om het verbieden van de kermis in Amsterdam in 1849. De moraal van deze tekst: *'Ja, ofschoon eigenbaat het mag wraken, 't Heil van allen gaat voor één.'* Bron: Collectie Straatliefden van het Meertens Instituut te Amsterdam.

nen in de provincie dat driemaal zo hoog was als het landelijke gemiddelde (15,3% tegen 5,5%).¹⁾ Zelfs na een aantal uitbraken wisten de doktoren nog niet precies hoe men de bestrijding moest aanpakken (zie afbeelding 2 en 3). Dat deed het lid van de geneeskundige raad van Noord-Brabant en Limburg, Godefroi, verzuchten: *'Even machteloos als weleer, staat men tegenover den algemenen vijand, angstig zoekende naar een redmiddel dat paal en perk kan stellen aan de overal aangerichte slachting. Zal men het vinden? Wij betwijfelen het.'*²⁾ In een rapport van de Algemene Choleracommissie van 1 juli 1866 kunnen we wat meer gegevens

over de ziekte verkrijgen: *'De cholera besmetting gaat in de eerste plaats uit van de excreta der lijdenden zelve. In die excreta is aanwezig of vormt zich bij verwijl aan de lucht eene of meer stoffen, die of zelve het vergif uitmaken of zijne verspreiding door de omgeving mogelijk maken.'*³⁾ Het zou tot 1883 duren, voordat Robert Koch de bacil zou ontdekken die deze ziekte verspreidt (zie afbeelding 4 op de volgende pagina).

Cholera in Maarssen (1832)

Met het uitbreken van de cholera in Nederland (het begin ligt in de havenplaatsen, onder andere

Robert Koch (1843-1910), de ontdekker van de cholera-bacterie. Bron: Wikimedia.

Scheveningen) gaan de gouverneurs der verschillende provincies de gemeenten aanschrijven dat ze zich moeten voorbereiden op het behandelen van cholera-patiënten. De provincie wordt in districten verdeeld en Maarssen en Maarsseveen komen in het achttiende district te liggen. ⁴⁾ Ook de plattelandsgeneesheer van Maarssen G.S. Turk, die toen op de Herengracht woonde, krijgt van de Staatsraad Gouverneur L. van Toulon deze opdracht. Zijn collega A. Vislaak, die op de Lange-gracht woonde, behandelt wel patiënten, maar in de stukken uit die tijd wordt hij verder nauwelijks genoemd.

Vrij snel na deze opdracht gaat er een klaagbrief terug naar de gouverneur met het bericht dat er *'zwarigheden zijn gemaakt uit welk fonds de kosten gevonden zullen worden, welke nodig zijn tot aan-schaffing van al datgene wat ter behandeling van behoeftige Cholerakranken vereischt wordt.'* Men wacht echter niet tot het probleem opge-

lost is, want in dezelfde brief wordt ook verslag gedaan van hetgeen er al gedaan is. Uit een latere brief blijkt dat men de kosten wat betreft het inrichten van het ziekenlokaal zal delen met de gemeente Maarsseveen (zie hieronder).

Cholerahospitaal

Het schijnt ook toen gebruikelijk te zijn geweest om openbare gebouwen in geval van nood te gebruiken als opvangplaats, want de burgemeester van Maarssen, Dolman, ontraadt het gebruik van het schoollokaal als *'cholerahospitaal'* en wel wegens zeer goede redenen:

- a. *'zoo het schoollokaal gelijkgronds was, zoals in de andre gemeenten, zou het voor een Cholera Hospitaal in veel opzichten de voorkeur verdienen, maar een lijder aan die ziekte die zoo veele trappen te moeten opvoeren, zal aan vele zwarigheden onderhevig zijn'*. De onder het schoollokaal liggende raadskamer en de woning van de onderwijzer zouden wat dit betreft wel voldoen maar vallen ook af wegens het feit:
- b. *'dat de woninge aan beide zijde door talrijke huisgezinnen bewoond worden.'* Ter completering van de nadelige punten van dit gebouw wordt bovendien nog vermeld dat:
- c. *'het gebouw zelve in de nabijheid van eene smeersmelterij gelegen is, en daardoor blootgesteld aan nadeelige dampen en uitwazemingen'*.

Het schoollokaal annex raadszaal annex onderwijzerswoning bevond zich in het pand in de Breedstraat waar voorheen de firma Telkamp zijn zaak had en de smeersmelterij bevond zich daartegenover op de plek waar zich nu de garage van Mastenbroek bevindt.

Waar moest men de zieken dan onderbrengen? De burgemeester laat het oog vallen op de beide huizen (onder één kap) achter Richmond (toen een pand met die naam aan de Breedstraat), *'die zijn gelegen in de nabijheid en toch even buiten het Dorp (situatie in 1832); deze zijn gelijk met de grond; er zijn geene woningen daarnaast; er kunnen 8 zieken in verpleegd worden.'*

De kans dat daarin meer mensen tegelijkertijd opgenomen moeten worden, wordt door de burgemeester niet groot geacht, *'omdat de gemeenen man liever in eigen woning zal geholpen worden en het Lokaal het meest voor dienstlieden zal*

moeten dienen'.

Verdere voordelen van de beide huizen waren, dat ze *'voorzien waren van twee ruime vertrekken en in dezelve bevindt zich een zuivere putwaterpomp en een klein vertrek tot dadelijke afzondering van lijken'*. Men begint de beide huisjes vast in te richten en er dient een kleine verbouwing plaats te vinden. Er moeten een klein raam en een luchtgat in komen. De zijmuur van één van de huisjes, daar waar dat luchtgat en het raam in moesten komen, grenst aan de tuin van de Portugese Israelitische Kerk. Die stond toen op de hoek van de Breedstraat/Raadhuisstraat). De ingreep wekt de ergernis van de bij deze kerk wonende voorzanger J. Labatt jr. en deze begint een hoog oplopende ruzie met burgemeester Dolman, hetgeen blijkt uit een brief van 7 augustus 1832 aan de Gouverneur. Daarin staat dat de heer Labatt zich *'op zeer onbetamelijke wijze'* heeft uitgelaten tegen de burgemeester en hij *'heeft zelfs in het bijzijn van den Burgemeester zich niet ontzien om het luchtgat met steenen dicht te stoppen. – Vóór het raam is op eenen kleinen afstand op last van genoemde kerkmeester een houten schot geplaatst om zoveel mogelijk aan ons daardoor het licht ende lucht te belemmeren'*.

De burgemeester schijnt niet de bevoegdheid te hebben gehad (noch als burgemeester, noch als voorzitter van het achttiende district ter bestrijding van cholera) om in te grijpen, want in dezelfde brief vraagt hij aan de gouverneur *'om den ... kerkmeester ernstig over de bewuste zaak te onderhouden en hem voor te dragen, dat hij door zijne handelingen de algemeene minachting grootelijks verdient'*.

Op een kaart van Maarssen uit 1830 zijn de beide huisjes niet ingetekend, maar als we het voorgaande nog eens overzien, dan lijkt het aanneemelijk dat de huisjes stonden op de plaats waar voorheen Bloemisterij Bonhoff gevestigd was.

Inventaris

Om de kosten te verdelen spreekt de burgemeester van Maarssen met de burgemeester van Maarsseveen (Van der Helm) af, dat Maarssen de benodigdheden voor ruim vijf kribben zou leveren en dat Maarsseveen dit zou aanvullen tot acht. Burgemeester Dolman noemt de benodigdheden

in een rapport aan de gouverneur:

- *'Vijf eenmanskribben, elk voorzien van een welgevulde stroomatras, kaffen hoofdkussen, twee lakens en twee wollen deekens;*
- *een draagbaar, met stroomatras, kaffen hoofdkussen, twee groote wollen deekens en een waschdoekenoverkleed;*
- *acht ledige Seltswater kruiken ⁵⁾, wel gekurkt;*
- *acht wollen zakken ter inwikkeling van die kruiken;*
- *acht wollen lappen tot wrijving der lijders;*
- *twee baayen hemden met kappen;*
- *vier steekbekkens met deksel;*
- *vier braakbakjes;*
- *eene badkuip;*
- *zes scheurlakens voor pappen;*
- *50 nederlandsche ponden haverdegort ⁶⁾ en een anker goede roode wijn. ⁷⁾*

Bierbrouwerij De Eenhoorn heeft beloofd dat er voortdurend kokend water beschikbaar zal zijn. Als *'voorlichtingsambtenaar'* wordt de veldwachter ingeschakeld. Die krijgt een uittreksel van een rapport over de bestrijding van de cholera *'met last aan den ambachtsman en in het algemeen, de minvermogende volksklasse, op eene gepaste wijze de daarin voorkomende raadgevingen en bevelen aan te prijzen en krachtdadig op het gemoed te drukken.'*

De cholera-epidemie en haar slachtoffers

Over de epidemie zelf en het aantal slachtoffers is in het gemeentearchief van Maarssen vrij weinig te vinden. Dat de ziekte wel degelijk in de provincie en de stad Utrecht heeft gewoed, blijkt uit de trieste cijfers die de Utrechtse Courant op 16 november 1832 publiceert over de periode sedert het uitbreken der epidemie in Utrecht (19 augustus) en de vermelding dat er geen cholera-patiënten meer zijn (16 november). In Utrecht en de 'buitensteden' heeft men 708 cholera-zieken gehad, waarvan er 411 zijn hersteld en 297 overleden. Dat de ziekte in het jaar daarop weer de kop op zou steken, wist men in november ook niet. In het Rijksarchief in de provincie Utrecht, nu Het Utrechts Archief, aan de Alexander Numankade werd meer gevonden. Hier ontdekte ik de (bijna) volledige rapportage van burgemeester Dolman (voorzitter van het achttiende district, ingesteld

ter bestrijding van de cholera) aan de gouverneur, maar bovendien nog een brief van de gouverneur van de provincie Utrecht aan de burgemeester naar aanleiding van een werkbezoek aan Maarsse-

Het schijnt hier niet erg fris te hebben geroken tijdens dat bezoek, want bij terugkomst schrijft de gouverneur: *'Zoo is het van een wezenlijk gewicht op middelen bedachtzaam te zijn opdat de sloten welke eene voor de gezondheid hoogst schadelijke lucht verspreiden naar behooren gezuiverd en zoo mogelijk van versch water worden voorzien'*.⁸⁾

Een kwalijke zaak met het naderen der cholera-epidemie! Maarssen blijft dan ook niet gespaard. Bij de gevonden tabel, die eind september afsluit, maar waarop er wat betreft Maarssen, Maarsseveen en Maarssenbroek geen nieuwe gevallen meer bijkomen, heb ik de namen van de slachtoffers (op één na, namelijk die van 2 september) kunnen vinden.

MAARSSSEN

13 september – de beurtschipper van Maarssen op Amsterdam, Hermanus van Eijk, *'welke aan de riviere de Vecht alhier woonachtig is'* laat dokter Turk komen en overlijdt dezelfde dag.

rapporten; men haalt de datum van het rapport en de datum van de hersteldverklaring door elkaar).

De laatste die onder behandeling genomen wordt, is:

26 september – Thomas den Daas, werkman, oud 41 jaar, *'behoefte doch niet bedeed'*; hij wordt 3 oktober (staat dus niet op de Dagelijksche Staat) als hersteld opgegeven.

MAARSSEVEEN

Hier komen de aantallen wel overeen, maar van de data klopt niet zoveel.

11 september – aangetast is de 12-jarige dochter van L.A. van Brussel, boekhandelaar woonachtig ... aan de Vecht. Overlijdt diezelfde dag (klopt niet met de Staat).

16 september – Matthijs Houssart pruikenmaker te Nieuw-Maarsseveen. 59 jaar *'niet bedeed, doch behoefte'*, overlijdt dezelfde dag in zijn huis (op de Staat een dag later).

18 september – Gerardus Houssart, zoon van Matthijs, oud 16 jaar, overlijdt 19 september (oproep Turk en overlijden staan genoteerd op 17 september).

19 september – kind van Arnuldus Mientjes, 1½ jaar (onder behandeling van Vislaak). Ze wordt de

Verhalen over mensen die levend begraven zijn,
zullen dan ook in deze tijd een gewillig oor hebben gevonden.

15 september – Hendrik van Hulst, scheepstimmerman te Maarssen, overlijdt 's morgens om 8 uur.

18, 19 september – Dokter Turk wordt geroepen bij Gijsbert Lagerwey, wever, oud 43 jaar, *'behoefte, doch niet bedeed'*.

Gerritje Nodé, huisvrouw van Christiaan Hardenbol, fruitverkoopster, oud 49 jaar, *'behoefte, doch niet bedeed'*, aan de Kaatsbaan.

Jan Ros, schoenmaker, oud 51 jaar, woonachtig aan *'den Daalschendijk'*.

Jan Ros overlijdt 22 september en Gijsbert wordt 26 september als hersteld doorgegeven samen met Gerritje Nodé (De data op de Dagelijksche Staat komen niet helemaal overeen met die der

24e hersteld verklaard (op de Staat de 29e).

MAARSSSENBROEK blijft (verder weg van de rivier) grotendeels gespaard van de cholera. Hier wordt dokter Vislaak op 16 september bij de huisvrouw van Harmen Duikersloot, landvrouw, geroepen. Een dag later wordt zij al hersteld verklaard.

Als wij naar onze buurgemeente Breukelen kijken, dan schijnt men daar gespaard te zijn gebleven voor de epidemie, want de ene dode en enige patiënt die daar genoteerd staat, is Hendrik Oudenberg, schipper, oud 42 jaar, maar deze patiënt komt uit Schalkwijk.

In augustus en september 1832, als de cholera weer de kop opsteekt, gaat de ziekte aan Maars-

sen voorbij en slaat dan in Breukelen extra hard toe: in Breukelen Sint Pieters en Breukelen Nijnerode worden 33 mensen aangetast, waarvan er maar liefst 18 overlijden.

1848/49: geen verbetering

In deze periode wordt Maarssen weer bezocht door de gevreesde ziekte en nu zenden de geneesheren Turk en Vislaak (dezelfden als achttien jaar daarvoor) regelmatig verzamelstaten der opgenomen, herstelde en overleden patiënten naar de gouverneur der provincie Utrecht.

Deze verzamelstaten zijn helaas niet volledig bewaard gebleven, maar uit de onvolledige gegevens is wel op te maken, dat de ramp groter was dan in 1832. Over de maanden november/december 1848 wordt door de beide dokters melding gemaakt van 27 mensen die werden aangetast, waarvan er 10 overlijden; onder de overledenen bevinden zich 6 kinderen. De overledenen zijn:

Arie Stoker, 7 jaar; Petrus Rikkelman, 3 jaar; Gijsbertus Versteeg, 7 jaar; Willem van 't Velt; zijn oudste dochter wordt ook aangetast, maar herstelt; Leonardus Aloysius Boegborn, 3 jaar; Jacobus van Odijs; Cornelia Visser, 13 jaar; Sebastianus Stoker, 43 jaar; dochter van E.J. van Doorn; Leentje Fesselhof.

Bij de herstelden komen we de volgende namen tegen: Houssart jr. uit Maarsseveen, wiens vader in 1832 aan de cholera was overleden, Kuyl de Schoenmaker (en zijn dochter) en ene Ketel op Gansenhoeve. Dokter Vislaak plaatst bij zijn verzamelstaat de volgende opmerking: *'Uit dezen staat zal genoegzaam blijken, dat alle lijdens... tot de behoeftige klasse behooren.'* Verdere gegevens omtrent het hospitaal en de bestrijding zijn niet voorhanden.

Wel verbaast het mij dat nergens sprake is van opname in dit hospitaal, of zou de opmerking van burgemeester Dolman, dat over het algemeen de mensen liever thuis behandeld worden en daar ook liever hun laatste uren doorbrengen, toch bewaarheid zijn geworden? Dan zou het hospitaal alleen nut hebben gehad voor Ketel van Gansenhoeve.

Schijndood

Het is begrijpelijk dat tijdens een periode van

grote sterfte de bevolking bang wordt dat er te snel wordt geconstateerd dat de dood is ingetreden en dat, om verdere besmetting te voorkomen, te snel wordt begraven. Verhalen over mensen die levend begraven zijn, zullen dan ook in deze tijd een gewillig oor hebben gevonden. Deze stelling wordt bevestigd door een schrijven van de gouverneur van de provincie Utrecht, F. van de Poll, aan de *'Stedelijke en Plaatselijk Besturen in de provincie Utrecht'*, waarin hij opdraagt *'dat om tot de vereischte volkomene zekerheid van den dood te geraken, de lijken van aan de cholera overledenen aanvankelijk worden nedergelegd op stroo of op eene matras in een daartoe in de nabijheid van de begraafplaats interigten lokaal onder behoorlijk toezigt van iemand, die dezelve bij tusschenpozen bijv. van enige uren zal behoren te bezoeken, en die bij het bespeuren van eenen schijndoode, terstond de middelen, welke in dat lokaal moeten voorhanden zijn tot opwekking der terugkeerende levensgeesten zal aanwenden, dat in dat geval ten spoedigste een geneeskundige zal moeten ontboden worden, ten einde hetgeen verder noodig mogt zijn, te beproeven.'*

Tot zover mijn schets van de Maarssense reactie op de cholera in de eerste helft van de negentiende eeuw op basis van vrij summier bronnenmateriaal. ●

Noten

1. M.A. Van Melle. De cholera-epidemie van 1866 in Utrecht. In: Jaarboekje Oud-Utrecht, 1950.
2. M. Godefroi. De Cholera en de Openbare Gezondheidsregeling in Nederland, 's-Hertogenbosch 1866, p.5.
3. Rapport aan den minister van Binnenlandsche Zaken over de desinfectie met betrekking tot de Cholera, uitgebragt door de algemene cholera commissie, 's-Gravenhage 1866, p.4.
4. Het dorp Maarssen lag toen in de twee gemeenten Maarsseveen en Maarssen. De grens liep in het midden van de Kaatsbaan.
5. Koolzuurhoudend bronwater.
6. Haverdegort of haverwort: pap van gepelde haver.
7. Archief Provincie van Utrecht, inv.nr. 8798. Brief van 7 augustus 1832.
8. Archief Provincie van Utrecht, inv.nr. 1291. Brief van 18 augustus 1832.

Nieuwe boeken in de bibliotheek van de HKM

ELSENBURG, DE VERDWENEN BUITENPLAATS
Het ontstaan van het buitenleven aan de Vecht
Auteurs: Jan Simonis, Jaap Kottman, Hans van Bommel

Uitgeverij Verloren, Hilversum 2020

Enkele leden van de Historische Kring Maarssen hebben het lovenswaardige initiatief genomen om de geschiedenis van de verdwenen buitenplaats Elsenburg uit te zoeken en daar een mooi boek van te maken. Zij beperken zich niet tot de beschrijving van het huis, maar besteden ook ruim aandacht aan tuin en park en plaatsen de bouw en ontwikkeling van Elsenburg in de context van de buitenplaatscultuur. Een prominente plaats is ingeruimd voor de rol die vader en zoon Huydecoper speelden bij de transformatie van het boerendorp Maarssen tot een lustoord voor de opkomende Amsterdamse elite.

Na een inleiding over het buitenleven aan de Vecht, volgt een stuk over de Huydecopers, hun positie in Amsterdam en hun contacten met architecten,

cartografen en kunstenaars, die met hun lofzang op hun opdrachtgevers en met de prachtige kaarten van *'Een cleen gedeelte van de Heerlychheit van Maerseveen'*, in niet geringe mate hebben bijgedragen aan de verleiding om in Maarsseveen een buitenplaats te bezitten.

De kaarten die Huydecoper van 'zijn' Maarsseveen liet maken deden hun werk als 'reclamemateriaal': amper 30 jaar na Goudestein (1628) telde Maarsseveen al 35, en tegen het einde van de zeventiende eeuw 42 buitenplaatsen, zo lezen we in een van de laatste hoofdstukken. Als je bedenkt dat er ook in het gerecht Maarssen nog eens 15-20 buitenplaatsen werden gesticht (zoals Huis ten Bosch, Huis ter Meer, Bolenstein, Herteveld, VreedenHoff), begrijp je pas ten volle, hoe ingrijpend de transformatie van het landschap is geweest en hoe groot de impact van de stichting van buitenplaatsen op het dorp was.

De explosieve belangstelling voor buitenplaatsen bood aan opdrachtgevers en jonge architecten als Philip Vingboons en Jacob van Campen de kans om in de Vechtstreek te experimenteren met het moderne Hollands classicisme, en dat later ook in de stad toe te passen.

Een van de eerste nieuwe buitenplaatsen was het in 1637 gebouwde Elsenburg, dat al staat op de kaart die Huydecoper in 1629 van zijn onderneming liet maken. Drie verschillende huizen hebben tussen 1637 en 1813 op die plek gestaan; de auteurs noemen ze Elsenburg I, Elsenburg II en Elsenburg III.

Het naar ontwerp van Philip Vingboons gebouwde Elsenburg I was een breed en ondiep gebouw met blinde zijmuren. Voor het vroege 'stadshuis-buiten' zijn blinde zijmuren kenmerkend (nu nog te zien bij Herteveld en VreedenHoff): een naar 'buiten' meegenomen 'vanzelfsprekende' oplossing voor in de stad, waar de huizen immers met hun zijmuren tegen elkaar staan en daar - net als Elsenburg I - de

schoorsteen hebben.

In 1714 krijgt Elsenburg een nieuwe eigenaar, die direct een heel nieuw huis bouwt. Het nieuwe Elsenburg II staat al in 1719 afgebeeld in 'De zegepraalende Vecht'. Het is een blokvormig huis geworden met ramen rondom. Er is meer ruimte en meer licht: de hofstede wordt een buitenplaats. De auteurs overtuigen met de toewijzing van het hek van DOORNBURG aan ELSENBURG. Hoewel het qua stijl zou kunnen, is de datering rond 1730 echter niet overtuigend. De eigenaar, Theodorus de Leeuw, was zeker vermogend genoeg om zo'n mooi hek te laten maken. Maar waarom heeft hij dat dan niet tegelijkertijd met zijn nieuwe Elsenburg laten maken en erop toegezien dat ze beiden op de prent in de Zegepraalende Vecht kwamen? Daar staat echter een klassiek hekwerk.

Het is ook mogelijk dat de nieuwe eigenaar, Jan de Witt, de opdrachtgever is. Zodra deze puissant rijke patriot na verbanning terug was uit Parijs, liet hij in 1795 het huis slopen en het nieuwe Elsenburg III bouwen, waarvan een bezoeker, kort voor de sloop in 1813, noteerde: *"Ik heb nu tenminste de voldoening gehad dat ik het mooiste huis heb gezien dat er in de Republiek bestaat."* Aan de hand van de veilingcatalogus (jammer dat die niet in het boek staat!) wordt het huis uitvoerig besproken.

Tenslotte zijn twee hoofdstukken gewijd aan de tuinen van Elsenburg: hoe die zich ontwikkelden van een bescheiden nutstuin met boomgaard tot een enorm park, dat in de jaren 1796-1800 in landschapsstijl is aangelegd, compleet met ijskelder. Het hek zou ook uit deze tijd kunnen stammen. Na de sloop van het huis werd het park samengevoegd met dat van Doornburgh.

Het boek over Elsenburg is een mooie aanvulling op de kennis over de ontwikkeling van de buitenplaatsen in Maarssen.

Steven de Clercq

EEUWIGE SCHOONHEID AAN DE VECHT

Uitgave van het Vechtstreekmuseum

Drukkerij Aan de Vecht, Maarssen 2020

Ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van het Vechtstreekmuseum in Maarssen in 2020 hebben een groot aantal medewerkers van het museum en leden van historische kringen uit Loenen, Breuke-

len en Maarssen de handen ineen geslagen en een fraai kijk- en leesboek geproduceerd, waarin recht wordt gedaan aan zowel de beleving van kunst als kennis van de historie van de Vechtstreek. De presentatie van historie en kunst uit de regio vormt tevens de bestaansreden van dit unieke museum, dat zijn jubileum viert met een tentoonstelling: De Vecht – Nieuwe parels blootgelegd, waarin onder andere unieke kunstwerken uit privécollecties getoond worden.

Het boek Eeuwige schoonheid aan de Vecht, dat het eindresultaat is van deze samenwerking tussen gelijkgestemden, die zijn behept met een interesse in de cultuurhistorie van de Vechtstreek, biedt een rijk geïllustreerd chronologisch overzicht van de geschiedenis van de Vechtstreek, waarin de hoogtepunten uit het gebied speciale aandacht krijgen, zoals de bekende buitenplaatsen Nijenrode, Gunterstein, Goudestein, Doornburgh, Vreedenhoff en de kastelen in Oud-Zuilen, Loenersloot en Weesp. Werk van etersers en schilders van de streek, zoals Daniël Stoopendaal, P.J. Lutgers, Jac.P. Thijsse en onder anderen de beroemde Vechtschilders Storck en Bastert, en prachtig fotowerk van de Foto- en Videoclub van Loenen maken dit boek tot een begerenswaardige introductie in de Vechtstreek. Het is bovendien zeer aantrekkelijk geprijsd.

Jos Odekerken ●

Schiphol, zaterdag 28 juli 1945

Hans Sagel

Op 7 januari 2020 bekeek ik een aflevering van het inmiddels helaas gestopte BNNVARA tv-programma *De Wereld Draait Door* van Matthijs van Nieuwkerk. Normaliter waren er altijd meerdere gasten in het programma, maar naar aanleiding van het toen net verschenen boek over haar levensverhaal was de enige gast die avond de in 1922 in Amsterdam geboren Joodse verzetsstrijdster Selma van de Perre-Velleman. Zij werd tijdens die uitzending door Van Nieuwkerk uitstekend geïnterviewd over haar levensgeschiedenis. 'Een buitengewoon memorabele uitzending', meldde NRC de volgende dag; een conclusie waar menig kijker het hartgrondig mee eens zal zijn geweest. De 97-jarige Van de Perre, nog zeer helder van geest, vertelde die avond namelijk sprankelend en boeiend over haar bijzondere leven. Voor velen was dit een historische gebeurtenis en één om niet snel te vergeten. Wat een verhaal! Voor mij was er weinig verdere aansporing nodig om

het bij de uitgeverij Thomas Rap in Amsterdam gepubliceerde boek 'Mijn naam is Selma! Het uitzonderlijke verhaal van een Joodse verzetsvrouw' door Selma van de Perre, te bestellen. Voor ons, als leden van de HKM, is het ook bijzonder om in het boek te lezen, dat Selma in de verschrikkelijke concentratiekampen Vught en Ravensbrück bevriend raakte met de Maarssense verzetsvrouw Dit Kuyvenhoven en dat zij na de bevrijding zelfs een poosje bij de familie Kuyvenhoven, die een tuinderij hadden aan het Zandpad in Maarssen, logeerde. Ze beschrijft onder andere de heerlijke, blauwe druiven die daar toen werden geteeld. Als tijdelijk medewerkster op de Nederlandse ambassade in Zweden wist ze zelfs te regelen dat haar vriendin

Dit mee kon met het eerste passagiersvliegtuig dat in juli 1945 weer op het tijdens de oorlog totaal verwoeste Schiphol kon landen. Ik schreef al eerder in dit blad – in mei 2015, jaargang 42, nr. 2 – over dit gebeuren. Ik was dan ook verheugd in het boek van Selma van de Perre een groepsfoto aan te treffen van de groep repatrianten uit Zweden bij het toestel van de Zweedse maatschappij ABA op Schiphol. Zodoende dit keer geen foto uit de oude schoenendoos, maar vijf jaar na het artikel in het Periodiek alsnog de op 28 juli 1945 gemaakte foto waarop Dit Kuyvenhoven (tweede van links) is vereeuwigd.

Hebt u op- of aanmerkingen naar aanleiding van deze rubriek of misschien zelf een voor publicatie geschikte foto, dan wordt u vriendelijk verzocht dit schriftelijk of telefonisch door te geven aan J.H. Sagel, Van Lingelaan 85, 3602 PB Maarssen, tel: 0346-561457, e-mail: hanssagel@gmail.com ●

het oude regthuys
eetcafé • feestcafé • catering

laan van niftarlake 101 • 3612bp • tienhoven
telefoon 0346 - 28 13 82 • website hetolderegthuys.nl

HAIRFASHION

maarssen

HAIRFASHION MAARSSSEN
PROFESSIONALS
IN HAARVERZORGING

EEN MOMENT
VOOR JE HAAR
EN VOOR JEZELF

PERSOONLIJKE AANDACHT EN DESKUNDIG ADVIES

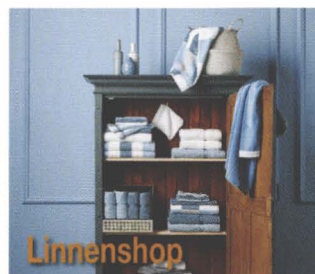
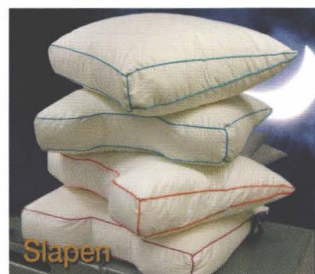
DIRECT EEN AFSpraak MAKEN
TEL. 0346 562032
HAIRFASHIONMAARSSSEN.NL

OF DOWNLOAD
ONZE APP

HAIRFASHION MAARSSSEN | KAATSBAAN 3 | MAARSSSEN

slapen/bedmode/lingerie/linnenshop

Kaatsbaan 48
3601 ED Maarssen
0346-562122
www.degraaffmaarssen.nl

aankoop • taxaties
verkoop • hypotheek
verhuur • nieuwbouw

Sterk door Service!

Nassastraat 14
3601 BG Maarssen
0346 - 58 50 30

ritter@era.nl
www.eraritter.nl
f erarittermakelaardij
@ERA_Ritter

Taxaties | Bemiddeling | Inkoop & Verkoop

www.numisconsult.nl | info@numisconsult.nl | 06-47963366

